

JONATAN PETTERSSON

De teologiska utredningarna i *Medeltidens bibelarbeten 1*

Den medeltida textsamling som sedan Gustaf Klemmings utgåva (1848–1855) ofta går under namnet *Medeltidens bibelarbeten 1*, eller förkortningen MB 1, är bevarad i två medeltida handskrifter, Det Kongelige Bibliotek, Thott 4, 4:o och Kungliga Biblioteket, A 1. Klemming benämner dessa A respektive B och ger i sin utgåva ut den första av dem, Thott 4, medan den andra handskriften ligger till grund för den senare utgåvan i Thorell (1955–1959). De båda textvittnena är helt närliggande i ordalydelsen, men i Thott 4, från första halvan av 1400-talet, har dock en bearbetning av språket skett i delar av handskriften, vilket ofta tolkats som en modernisering. Handskrift A 1, daterad 1526, tycks däremot ligga

Undersökningen har möjliggjorts av ett postdoktoralt stipendium från Åke Wibergs stiftelse som del i projektet Retracing the Reformation (2014–2017) samt av forskningsprogrammet Modes of Modification (2018–2026), finansierat av Riksbankens Jubileumsfond.

Pettersson, J., Researcher, Stockholms universitet. "The theological expositions in *Medeltidens bibelarbeten 1* (*Medieval Bible Works 1*)". ANF 134 (2019) pp. 49–102.

Abstract: The collection of texts that usually are called *Medeltidens bibelarbeten 1* (*Medieval Bible Works 1*, MB 1) contains a commented translation of the Pentateuch and some supporting texts, all probably from the first half of the fourteenth century. Among the supporting texts are two collections of theological expositions in the Old Swedish vernacular, which appear before and after the Pentateuch translation in the manuscripts. The first deals with questions of the creation and the original sin, the other one with the Old Law, and they are mainly translations of excerpts from Thomas of Aquinas' *Summa theologiae*. The investigations show clear indications of that it was the same person who translated and created the theological expositions and the Pentateuch translation, something that has been previously assumed but never investigated closely. The theme of the second theological exposition relates closely to an important feature of the translation method in the Pentateuch and there are close connections between the expositions and the comments of the Bible translation. From an investigation of metatextual comments it is argued that the Pentateuch translation was carried out first and the expositions later. Altogether, the connection between the supplementary texts and the Pentateuch translation improves our opportunities to discuss MB 1 as a work, what kind of reader MB 1 was intended for, and its place in the Swedish and Nordic text history of the fourteenth century in general.

Keywords: Medeltidens bibelarbeten 1, Old Swedish Bible translation, Bible Commentary, Thomas of Aquinas' *Summa theologiae*.

nära en förlaga från 1300-talet, även om det finns en mängd varianter som tolkats som avskrivningsfel.¹

MB 1 består av fyra huvuddelar med delvis helt olika karaktär. Delarna har fått namn i utgåvor men saknar betitling i handskrifterna.² Textsamlingen inleds med en översikt över den bibliska historiens fem första världsåldrar, från skapelsen till Jesu födelse, av Klemming benämnd Historisk inledning. Därefter följer en textdel som Klemming kallar Inledande bibliskt-filosofiska spörsmål och som till stor del består av översättningar av delar av Thomas av Aquinos *Summa Theologiae*. Sedan följer den längsta textdelen, en relativt fri översättning av de fem moseböckerna med interfolierade kommentarer, ibland kallad Pentateukparafrasen. Textsamlingen avslutas med ytterligare en utredningsdel av samma slag som den som föregick moseboksöversättningen, alltså med översättningar av utdrag från *Summa theologiae*. Här använder jag något andra beteckningar på de olika delarna än de som har använts i utgåvor och litteratur. Den inledande historiska texten får heta Historisk översikt, översättningarna av *Summa theologiae* kallar jag Teologiska utredningar 1 och 2, och den kommenterade översättningen av moseböckerna kallar jag Moseboksöversättningen.³

Utifrån främst språkformen i handskrift A 1 har man antagit att MB 1

¹ Se Faymonville 2017 för en beskrivning och analys av den språkliga bearbetningen i Thott 4 samt Thorell 1955–1959:xviii–xix för en beskrivning av A 1 och dess skrivare.

² Några av moseböckerna har rubriker som är gemensamma för de båda handskrifterna. Andra Mosebok inleds med "Hær börías Exodus" (A 275.1) medan Fjärde Mosebok inleds med "Incipit liber numeri" (A 383.1).

³ Klemmings beteckning "Historisk inledning" anger att texten skulle vara just en inledning till något annat, vilket den visserligen kan ha uppfattats som, men den står också självständigt med egenskaper som antyder ett specifikt syfte vid sidan av detta, och det gör det mindre lämpligt att benämna den som en "inledning". Texten är nästan helt obeforskad, men dess innehållsstruktur och källor belyses i en opublicerad kandidatuppsats: Härneskog 2017. Namnet Teologiska utredningar har valts eftersom ordet "spörsmål" sällan används i dagens språkbruk och det kanske mer närliggande alternativet Teologiska frågeställningar lätt kan missförstås med en för snäv innebörd på modern svenska. Dessa textdelar är så vitt jag känner till helt outforskade utöver Linton 1941, Kihlström 1958 och Thorell 1955–1959. Den kommenterade och generellt fria översättningen av Moseböckerna får ofta heta "parafras", men jag ansluter till det mer öppna översättningsbegreppet inom modern översättningsforskning, jfr Toury 1995:31. Moseboksöversättningen har främst undersökts språkligt utifrån handskrifterna, och en översikt över den äldre forskningen ges i Thorell 1955–1959. I senare forskning diskuteras handskrifterna och deras inbördes skillnader, i Wollin 2003, Johansson 2010 och Faymonville 2017. Översättningsmetoden har belysts av Wollin 2001, 2009, 2015. Undertecknad tar upp MB 1 i en översiktlig texthistorisk analys över nordisk bibelöversättning, Pettersson 2017, samt i en analys av kommentarerna, Pettersson in spe, och avser att återkomma med en mer genomgripande undersökning av Moseboksöversättningen.

Tabell 1. Delarna i *Medeltidens bibelarbeten 1* i de två handskrifterna och de två utgåvorna.

	Thott 4 4to (= A)	Klemming (1848–1855)	A 1 (= B)	Thorell (1955–1959)
Historisk översikt*	1r–10r	1–28	5r–11r	1–23
Teologiska utredningar 1**	10r–45v	31–150	11r–46v	23–119
Moseboksöversättningen***	46r–128v	155–435	46v–127r	119–336
Teologiska utredningar 2****	128v–149v	439–509	127r–148r	336–393

* Klemming: Historisk inledning. ** Klemming: Inledande bibliskt-filosofiska frågor. *** ”Pentateukparafrasen”. Klemming: De fem mose-böckerna i sammandrag och med utläggningar. **** Klemming: Afslutande bibliskt-filosofiska frågor.

tillkommit under första halvan av 1300-talet (Thorell 1955–1959:xxxiv–xxxvi).⁴ Ett *terminus ante quem* ges troligen av uppgiften i inventarieförteckningen för Magnus Erikssons skattkammare på Bohus slott 1346 (SDHK-nr 5311) om *unum grossum librum biblie in swenico* (’en stor bok med bibeln på svenska’). Det är inte säkert att detta syftar på ett exemplar av MB 1, men jag ansluter mig till Klemmings (1848–1855:577) uppfattning att det är osannolikt med fler fornsvenska bibelöversättningar från samma tid vid sidan av den i MB 1, och jag har inte sett någon argumentera mot detta.⁵ I Heliga Birgittas vita omtalas att hon skulle ha läst en bibel, *quam sibi in lingua sua scribit fecit* (’som hon lät skriva åt sig på sitt modersmål’) (Collijn 1924–1931:617). Det finns inget i texten som direkt kopplar just MB 1 till Birgitta, men Klemming 1848–1855:575–585 tog fasta på traditionen att MB 1 är den text som Birgittas vita avser och menade att Birgitta skulle ha låtit översätta texten åt sig. Mot detta argumenterade Thorell (1955–1959:xxxvi–xxxvii) att det faktiskt står att hon lät *skriva* texten åt sig, inte *översätta*, och tänkte sig snarare att Birgittas bibel skulle ha varit en kopia av samma bibel som Magnus Eriksson hade i sin ägo på Bohus slott. Det är svårt att i nuläget avgöra vilken tolkning som är mest sannolik, och man kanske får nöja sig med

⁴ Thorell 1955–1959:xlili–xlv argumenterar för att MB 1 snarare tillkommit under det sena 1200-talet utifrån en attribution av bibelkommentarerna till Brynjolf Algotsson, biskop av Skara, som studerade i Paris under en längre tid i mitten av 1200-talet bland annat för Thomas av Aquino.

⁵ Man kan dock framhålla den komplexa bibelöversättningstraditionen i Västnorden som jämförelse där det tycks ha varit utrymme för flera olika bibeltexter, som ofta utgör olika delar av Gamla testamentet, jfr Kirby 1986, Óskarsdóttir 2007, Kleivane 2017. Uppgifter om en bibel behöver inte förstås som en helbibel, i synnerhet inte när det gäller de folkspråkiga biblarna. Bohusbibeln skulle därmed kunna vara någon annan del av Bibeln än Moseböckerna, men det saknas stöd för en sådan tolkning.

slutsatsen att MB 1 troligen tillkommit under första halvan av 1300-talet och att uppgifter kan tolkas som att den har cirkulerat i samhällets högsta världsliga skikt.

Man har vidare menat att MB 1 förmodligen utgör en första del av ett oavslutat verk, eftersom olika utfästelser i kommentarerna till moseböckerna antyder avsikten att översätta en större del av Bibeln, eller rentav hela (jfr Klemming 1848–1855:583, Thorell 1955–1959:XXIX). Inga spår av någon fortsättning finns dock, och när man på 1400-talet gör fler översättningar av Gamla testamentets böcker, översätts bland annat Josua och Domarboken, alltså de böcker som direkt följer på de fem moseböckerna. Det ger ett stöd för tolkningen att man då hade Moseboksöversättningen i MB 1 att bygga på men inte mer (Klemming 1848–1855:581). Vi får anledning att återkomma till detta längre fram i artikeln.

Hur hänger då de olika delarna i MB 1 ihop, och var de planerade och utarbetade som en helhet? Klemming talar i sin kommentar till MB 1 om de fyra delarna som en helhet, som ”hela (...) utläggningen öfver de fem Moseböckerna” (Klemming 1848–1855:594), och han menar att helheten har ett gemensamt ursprung i en nu förlorad Bibelkommentar av heliga Birgittas biktfar magister Mathias (Klemming 1848–1855:582). Senare visade Kihlström (1958:245, not 6) att Teologiska utredningar 2 i stället bygger på vissa delar i Thomas av Aquinos *Summa theologie* och Thorell (1955–1959:XXX–XXXIV) att även Teologiska utredningar 1 till största delen gör det. Den första delen i MB 1, Historisk översikt, har okända källor, men bygger sannolikt på en äldre, bibelbaserad latinsk krönika (Thorell 1955–1959:XXVIII–XXIX, Härneskog 2017). Flera har också hävdatt att Moseboksöversättningen sannolikt inte är författad av magister Mathias utifrån resonemang om bibelkommentarernas innehåll och form.⁶

Oavsett de olika delarnas skilda källtexter, har många ändå uppfattat MB 1 som ett mer eller mindre sammanhållet verk av en upphovsman (Thorell 1955–1959:XXXVIII, Linton 1941:6, 11). Det är dock inte klart på vilket sätt man tänker sig textsamlingen skulle ha blivit en integrerad helhet. Man kan antingen tänka sig att en person har utarbetat dem som en

⁶ Linton 1941:3, Thorell 1955–1959:XXXVIII. Tidigare har man även menat att de västsvenska dialektdragen i MB 1 talar mot Magister Mathias som antas inte vara från västra Sverige, men Widmark 2001:168–171 framhåller problemen med den dialektgeografiska analysen och öppnar för Mathias som författare. I den här undersökningen görs inget försök att driva författarfrågan vidare – jag uppfattar det som ett olösligt problem – men det kan vara värt att nämna att ett relativt starkt skäl mot Mathias som författare är att de teologiska utredningsdelarna ju bygger på skolastikens dialektiska metod, som Mathias är mycket kritisk till (Piltz 1986:137–138). Visserligen behandlas den dialektiska framställningen i en riktning som är i linje med Mathias kritik, t.ex. med ett minskat fokus på de långt drivna begreppsdiskussionerna, men den skolastiska grunden kvarstår.

funktionell helhet, där de olika delarna samspelar direkt på olika nivåer. En annan möjlighet är att textsamlingen i stället samlats under en utsträckt tid, alltså mer som en samlingshandskrift. Med en sådan samlingshypotes skulle det visserligen kunna förekomma samband mellan delarna, men inte så att en del direkt har påverkat utförandet av en annan. Man kan också tänka sig mellanpositioner mellan dessa alternativ. Huvudsyftet med föreliggande undersökning är just att precisera relationen mellan främst de båda teologiska utredningsdelarna och Moseboksöversättningen, för att bidra till förståelsen av hur den textsamling vi kallar *Medeltidens bibelarbeten 1* har kommit till.

Uppfattningen att det skulle vara en ensam person bakom hela texten baseras på vad man menar vara en språklig och stilistisk jämnhet i verket som helhet, men frågan har egentligen inte undersökts systematiskt.⁷ Man har dock iakttagit att de två teologiska utredningarnas innehåll korresponderar med den placering de har i MB 1. Teologiska utredningar 1, som står omedelbart före Moseboksöversättningen, behandlar sådant innehåll som är direkt relaterat till de första kapitlen i Första moseboken, främst skapelsen och syndafallet. Teologiska utredningar 2, som ju följer direkt efter Femte moseboken i MB 1, behandlar däremot den gammaltestamentliga lagen, och den ansluter därmed tematiskt till de avslutande moseböckerna, som ju till stor del består av samlingar av påbud och föreskrifter.⁸ Linton (1941:11) har också påvisat ett innehållsligt samband på en mer detaljerad nivå i en undersökning av endast den första versen i Första mosebokens första kapitel så som den återges och kommenteras i Moseboksöversättningen och de kommentarer som berör denna i Teologiska utredningar 1. Man skulle därför kunna förvänta sig ett samspel mellan de båda delarna om man undersökte texterna mer heltäckande.⁹

Från tidigare forskning finns det alltså redan skäl att anta att delarna har uppkommit gemensamt, men här ska detta prövas mer noggrant och analysen av detta fördjupas för att utveckla förståelsen av MB 1 som

⁷ Enstaka språkliga egenskaper har i viss mån belysts i olika språkhistoriska undersökningar, men då med MB 1 som del av en större korpus, jfr exempelvis Ljunggren 1932:56, not 2.

⁸ De båda utredningsdelarna innehåller en del hänvisningar till moseböckerna, och medan Teologiska utredningar 1 enbart innehåller hänvisningar till Första moseboken, så finns i Teologiska utredningar 2 förutom någon enstaka hänvisning till Första moseboken, en stor mängd till Andra moseboken och ett antal till Femte moseboken.

⁹ När det gäller den allra första delen i MB 1, Historisk översikt, visar Härneskog 2017 att det förekommer att uppgifter i Moseboksöversättningen lagts till som gör att den bättre harmonierar med uppgifter i Historisk översikt, vilket tyder på att översättaren tagit hänsyn till Historisk översikt i översättningsarbetet.

helhet. Jag ska också ägna särskild uppmärksamhet åt Teologiska utredningar 2 som inte diskuterats närmare tidigare. En bättre förståelsen av MB 1 som textsamling kan ge underlag för en diskussion om textens bakgrund, dess tilltänkta läsare och hur den relaterar till sin 1300-talskontext.

En förutsättning för de kommande resonemangen är kännedom om den genre som ligger till grund för båda utredningsdelarna och deras källa, och jag introducerar den därför i ett särskilt avsnitt först, där även källäget för den latinska texten kommenteras. Sedan diskuteras Teologiska utredningar 2 och därefter Teologiska utredningar 1. Orsaken till den omkastade ordningen är att Teologiska utredningar 2 utgör en tydligare och mer lättanalyserad enhet för den huvudsakliga frågeställningen om hur de olika delarna hänger ihop. I anslutning till analysen av Teologiska utredningar 1 kommer jag även att belysa en särskild typ av fras, framåthänvisningar, som förekommer i nästan hela MB 1, för att jag menar att de kan hjälpa oss att tolka hur MB 1 kommit till.

Fornsvenska citat ges från Klemmings utgåva, även om den bygger på den delvis ”moderniserade” texten i Thott 4. Orsaken är bland annat att texten i handskrift A 1 innehåller ganska mycket varianter som anses vara misstag (Thorell 1959:XIX–XX) och att texten i Thott 4 är mer tillgänglig med bland annat en stabilare ortografi. Jag kontrollerar dock citaten från Thott 4 mot A 1 så att den inte innehåller ändringar som påverkar analysen.¹⁰ När jag hänvisar till den fornsvenska texten i Thott 4 använder jag bokstaven A (efter Klemming som kallar Thott 4 för handskrift A och A 1 för handskrift B) tillsammans med sida och eventuellt rad i Klemmings utgåva. T.ex. motsvarar därmed hänvisningen ”A 145.10” i en mer fullständig form ”Klemming (1848–1855:145, r. 10)”.

De teologiska utredningarnas genre och *Summa theologiæ*

Båda de teologiska utredningsdelarna är utformade som samlingar av *questiones* (sing. *questio*). *Questio* var en av skolastikens mest prestigefulla genrer och en del av undervisning och vad som kan kallas forskning eller utredning av olika vetenskapliga problem. En *questio* är utformad på följande sätt: (1) ett problem ställs upp i form av en disjunktiv fråga

¹⁰ Jag använder den digitala utgåvan i Fornsvenska textbanken (<http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/>) som arbetsmaterial, men eftersom den innehåller fel har jag kontrollerat alla citat mot Klemmings utgåva i pappersform.

(huruvida x är y eller z); (2) olika invändningar presenteras i tur och ordning; (3) ett motargument mot invändningarna presenteras; (4) författaren utlägger sitt svar på det inledningsvis uppställda antagandet; (5) gensvar ges till de olika invändningarna i tur och ordning. Det är alltså en argumenterande genre som baseras på logisk analys av olika skäl och motskäl med utgångspunkt i citat av andliga och världsliga auktoriteter.

Samlingen av questiones kunde inordnas i en systematisk uppbyggd helhet som kallades *summa*, och Thomas av Aquinos omfattande *Summa theologiae* är en sådan. Eftersom Teologiska utredningar 1 och 2 båda bygger på detta verk är det väsentligt att ha lite kännedom om dess övergripande struktur. Framför allt är det väsentligt att känna till att en *questio* förutom den enskilda utredningen även betecknar ett övergripande problem som delas upp i olika underproblem som var och en katalogiseras som artiklar. Varje artikel är sedan uppställd som en *questio* så som den beskrivits i föregående stycke och gemensamt belyser de olika artiklarna det överordnade problemet. Inom ramen för summans struktur betyder alltså *questio* en överordnad problemformulering i makrostrukturen, men *questio* är också beteckningen på den genre som används när de olika underproblemen behandlas i respektive artikel. En översikt över strukturen ges i Figur 1.

De överordnade problemen i *questiones* är även inordnade i tematiskt organiserade delar som kallas avhandlingar eller traktater, och slutligen tillhör alla avhandlingar var sin övergripande del. I *Summa theologiae* benämns dessa övergripande delar I, II:1, II:2 och III. Det är alltså en ut-

Questio	Articulus	
1	1	(1) Problemställning (<i>Utrum ...</i>)
		(2) Invändning 1, 2, 3 ... (<i>videtur quod non</i>)
		(3) Motargument (<i>sed contra</i>)
		(4) Författarens svar (<i>Respondeo</i>)
		(5) Gensvar till invändning 1, 2, 3 ... (<i>ad primum, ad secundum</i>)
	2	(1) Problemställning, (2) Invändning 1, 2, 3, ..., (3) etc.
	3	(1) Problemställning, (2) Invändning 1, 2, 3, ..., (3) etc.
	4, 5, 6 ...	
2	1, 2, 3, 4 ...	
3	1, 2, 3, 4 ...	

Figur 1. Strukturen i *Summa theologiae*.

byggd hierarkisk struktur som i *Summa theologiae* sammantaget omfattar hela 3125 artiklar.

Den formella strukturen i en *questio* signaleras med olika ord och fraser, exempelvis *Respondeo* när författaren ska ge sitt svar på problemställningen. I den fornsvenska översättningen finns spår av sådana tekniska uttryck utan att det verkar finnas någon utarbetad terminologi som kan jämföras med formaliseringen i latinet.¹¹

Vissa delar av de fornsvenska texterna, främst i Teologiska utredningar 1, följer inte *questio*-schemat, särskilt genom att problemet inte är uppställt som en sluten, disjunktiv fråga på vilken man bara kan ge antingen ett jakande eller nekande svar. I stället ställs där öppna frågor, t.ex.: När skildes änglarna åt? Vilken var Lucifers första synd och de andra änglarnas synd? Varför kallade Vår Herre ljuset dag och mörkret natt? Sådana här öppna frågor är vanligast i den förra delen av Teologiska utredningar 1 som inte tydligt bygger på Thomas (se Tabell 10 i Bilagor). Det händer även att den fornsvenska texten har öppna frågor som motsvarar disjunktiva frågor i *Summa*. Ett exempel, som jag ska kommentera närmare nedan i avsnittet om Teologiska utredningar 1, är när källtextens disjunktiva fråga om huruvida paradiset är en kroppslig eller andlig plats omformuleras till en öppen fråga om var paradiset ligger (nr 55 i Tabell 10). I allmänhet återger översättningen källtexten noggrant i strukturen, men tycks inte ha varit styrd av den utan är omformad för delvis nya syften, ett tillvägagångssätt som känns igen från andra medeltida översättningar.¹² *Summa theologiae* utgör alltså en resurs, men översättarens syfte är inte att endast tillhandahålla en *Summa theologiae* på svenska, utan att skapa en svensk text utifrån vissa särskilda funktioner och avsedda mottagare. Analyserna som följer ska bidra till att en tolkning av sådana syften och tillänkta målgrupper.

¹¹ Mitt intryck är att man har prövat sig fram med olika terminologiska lösningar, särskilt i Teologiska utredningar 1, men detta utreds inte närmare här.

¹² Friheten i de medeltida översättningarna har för fornsvensk del främst belysts av Wollin 2002 (och i andra arbeten av samme författare), men är ett generellt återkommande drag även i andra medeltida litteraturer. Det är dock viktigt att understryka den spännvidd av olika tillvägagångssätt som döljs i begreppet fri översättning, jfr Robinson 2001, Pettersson 2009:53–60. Det finns olika grader av frihet, inte sällan i en blandning i ett och samma verk. Enskilda verk kan i delar visa på källtextbunden översättning sida vid sida med mer fri återgivning. För Moseboksöversättningen har Wollin 2001:282–291 och 2009:242–247 lyft fram olika förhållningssätt, men utöver de exempel på olika former av fri återgivning som där ges finns även sammanhängande partier i Moseboksöversättningen som är påfallande källtextnära översatta, till exempel Andra moseboken, kapitel 20–23 där värdslog lag förkunnas. Jag avser att återkomma till detta i en senare artikel om Moseboksöversättningen.

Summa theologie tillkom under Thomas av Aquinos sista verksamma tid i Rom och Paris fram till 1273 då Thomas avbröt arbetet, och det kom att fullbordas av andra i hans närhet (Torell 2005:146–147). Verket anges i dess inledning vara avsett för undervisning av nybörjare, men det kom ändå att ersättas av bearbetade versioner av texten i undervisningen (Torell 2005:158–159). Den första delen behandlar teologi, om Gud, skapelsen, änglarna och människans natur. Den andra delen är indelad i två separata delar och behandlar etik, den första om moral och lag och den andra om dygder och laster. Den tredje delen om Kristus och sakramenten är alltså ofullbordad, men den kompletterades alltså av hans efterföljare i ett supplement som behandlar kristen eskatologi.

Summa theologie är bevarad i en stor mängd fullständiga handskrifter och ännu fler med enbart delar av texten, men bara en liten del av dem är utgivna. Den officiella utgåvan i den så kallade Editio Leonina från 1888–1906 bygger på sju handskrifter från 1200-talet till 1400-talet och ett antal tidigare tryck och utgåvor, men de nu tillgängliga utgåvorna är ifrågasatta (Torell 2005:147–148). Det är naturligt att ställa sig frågan om man kan visa huruvida den fornsvenska texten bygger på någon särskild grupp av källtextens handskrifter. Under rådande utgivningsläge är dock förutsättningarna att kunna ringa in en förlaga mycket små och kräver omfattande handskriftsstudier. Thorell (1955–1959:xxxiii) noterar att två varianter i handskrifterna B och F i Editio Leonina måste ha förelegat i den handskrift av *Summa theologie* som ligger till grund för den fornsvenska texten. Det framgår dock inte tydligt om Thorell genomfört en fullständig granskning av hela variantsamlingen i utgåvan gentemot den fornsvenska översättningen. Vid en översiktlig genomgång har jag påträffat åtminstone ett ställe där varianten i handskrifterna B och F *inte* stämmer med den fornsvenska texten.

Huvudtext i utgåva

Variant i B och F

Praeterea, pisces et aves non tantum producuntur

ex aqua, sed in eorum compositione

videtur magis terra dominari quam aqua (*Summa theologiae*, Pars prima, 1889:182)

non videtur aqua sed magis terra dominari

Fornsvensk översättning

Eller hwi sigx/ at gudh skapadhe fiska oc fughla aff

watne/ mædhan thera likame

hawa mera aff iordhinne/ æn aff watne (A 72.9–11)

Den understrukna fornsvenska texten följer strukturen i huvudtextens *magis terra ... quam aqua* med *mera aff iordhinne/ æn aff watne* snarare

än variantens *non ... aqua sed magis terra*, men den fornsvenska översättningen skulle också ha kunnat komma ur varianten i BF, eftersom översättaren inte följer sin källa slaviskt. Generellt är varianterna som redovisas i Editio Leonina av sådant slag att de sällan blir synliga i den mer eller mindre fria fornsvenska översättningen, till exempel synonymer eller ord med närbesläktad betydelse, skillnad i numerus på verb, olika ordföljd etc. Den fornsvenska texten innehåller däremot betydligt mer drastiska avvikelser i förhållande till källtexten, och de tycks alltså inte ha motive-rats av varianter av det slag som förekommer i de handskrifter som är utgivna i Editio Leonina. En mer genomgripande undersökning av detta skulle vara önskvärd, men här får analysen baseras på utgåvan med de reservationer som därmed måste göras.¹³ Vi övergår därmed till den egentliga undersökningen.

Teologiska utredningar 2

Den andra teologiska utredningen följer direkt efter återgivningen av Femte moseboken, och det finns en explicit länkning i texten mellan de båda delarna. De sista orden i Moseboksöversättningen lyder: *Hær ær wæl til fallith/ at spœria nakar mærkelik thing At wi maghom bæter vndersta hwath war herra bödh/ eller hwi han bödh thz alt* (A 435).¹⁴ Tidigare forskning har redan konstaterat ett innehållsligt samspel på ett tematiskt plan mellan Moseboksöversättningen och den andra teologiska utredningen, men det citerade textavsnittet visar alltså att dessa två delar även kopplas samman på textnivå och framställer det som att läsaren av Moseboksöversättningen ska fortsätta att även läsa den teologiska utredningen, det vill säga att det är samma tänkta läsare för båda delarna. Man kan annars föreställa sig att den delvis mer lättsmälta bibelöversättningen har en vidare tilltänkt krets av mottagare än den ganska krävande texten i Teologiska utredningar 2. Länkningen mellan dem ger i alla fall ett stöd för tolkningen att de två olika textdelarna ingår i en planerad helhet.

¹³ En jämförelse med de handskrifter i C-samlingen i Uppsala universitetsbibliotek som innehåller excerpter eller delar av *Summa theologiæ* (C 1, C 3, C 7, C 17, C 185, C 238, C 338, C 504 och det senare krigsbytet C 164) visar att ingen av dem har ett urval från *Summa Theologiæ* som påminner om det i Teologiska utredningar 1 och 2. Bara en handskrift (C 164) som återger hela II:2 täcker en större del av de teologiska utredningarnas innehåll, men den har alltså kommit till Sverige först på 1600-talet.

¹⁴ Både i handskrift Thott 4 4:o, fol. 128 v, och i handskrift Kungl. Bibl. A 1, fol. 127 r, ingår citatet tydligt i Moseboksöversättningens text, medan Teologiska utredningar 2 börjar med ny anfang på ny efterföljande rad.

Innehållsligt-tematiskt ansluter denna utredningsdel som tidigare nämnts till de senare delarna av Moseböckerna som till stor del består av avsnitt med bestämmelser av olika slag, såväl lagar för civilsamhället som religiösa föreskrifter och regler. En översikt över innehållet i Teologiska utredningar 2 ges i Tabell 2 nedan och mer fullständiga uppgifter i Tabell 11 i Bilagor.

Som framgår av Tabell 2 berör samtliga frågeställningar i Teologiska utredningar 2 Gamla lagen, det vill säga de föreskrifter och lagar som slås fast i Moseböckerna genom förbundet mellan den gammaltestamentliga guden och israeliterna, först i Tio Guds bud, men sedan i olika regelsamlingar som gäller allt från klädsel och mat till arv, jordaköp och våldsbrottslighet. Frågeställningarna i Teologiska utredningar 2 tycks kunna delas upp i olika tematiska delar. De första tre (1–3) angår lagens legitimitet och gudomliga ursprung, nästa tre (4–6) gäller för vem lagen äger giltighet, nästa två (7–8) gäller vad budorden omfattar mer generellt, medan de sista fyra (9–12) gäller budordens och föreskrifternas giltighet utifrån ett kritiskt eller möjligt inskränkande perspektiv, d.v.s. om någon ska fritas från buden och om några av föreskrifterna inte är giltiga. Innan vi går djupare in på innehållet är det dock nödvändigt att belysa det urval närmare som översättaren gjort, eftersom alla delar hämtar sitt stoff från *Summa theologie*.

Ser man till avsnitten i Teologiska utredningar 2 från källtextens per-

Tabell 2. Avsnitt i Teologiska utredningar 2 med rubriker efter Thorell (1959).

Avs. Tema

-
1. Var Mose gamla lag god?
 2. Gav Gud själv den gamla lagen?
 3. Framsade Vår Herre själv denna lag eller Guds änglar?
 4. Borde denna lag givas endast åt judarna eller åt hela människo-släktet?
 5. Var alla män före Vår Herres födelse skyldiga att hålla den rätt och lag, som Gud gav judarna?
 6. Var det lämpligt att giva den gamla lagen i Mose tid?
 7. Är alla Guds budord ett budord?
 8. Är Vår Herres budord flera än tio?
 9. Är någon man fritagen från att lyda något Vår Herres budord?
 10. Var sådana offer, som Vår Herre pålade Israels söner i judarnas lagar, skäligen påbjudna?
 11. Finnas förnuftiga skäl till att Vår Herre påbjöd sådana helgedomar i de gamla lagarna och sådan gudsdyrkan?
 12. Fanns det förnuftiga skäl till judarnas reningar och sakrament?
-

Tabell 3. Questiones ur *Summa theologie* som återges i Teologiska utredningar 2.

Questio	Antal artiklar i <i>Summa theologie</i>	Urval av artiklar i Teologiska utredningar 2
98	6	1–6
99	6	1
100	12	5, 8
102	6	3–5

spektiv, är det uppenbart att det är fråga om ett mycket specifikt urval, som bara delvis motsvaras av sammanhängande texthelheter i källtexten. Från fyra olika questiones väljs en ofta begränsad samling artiklar, där ju varje artikel motsvaras av utredningen av en avgränsad frågeställning.

Som framgår av Tabell 3 ingår alltså samtliga artiklar i questio 98 i Teologiska utredningar 2, men bara den första av sex artiklar i questio 99 och några utvalda artiklar ur questio 100 och 102. Det är alltså ett mycket litet utdrag ur hela *Summa theologie* – endast 12 av totalt 3125 artiklar i hela verket. Det finns också en tydlig innehållslig avgränsning i urvalet. Samtliga artiklar i Teologiska utredningar 2, kommer från del II:1 av *Summa theologie* som behandlar generella moraliska principer och juridisk teori, närmare bestämt från den underavdelning som brukar benämnas Avhandlingen om lagar, som består av 19 questiones med totalt 96 artiklar. I början av denna avhandling slås det fast att det finns fem olika slags lag: den eviga lagen, den naturliga lagen, den mänskliga lagen, den gamla lagen och den nya lagen. Dessa kommenteras sedan i tur och ordning i var sin questio och även i några underordnade questiones utifrån olika aspekter. I Tabell 4 framgår rubriker på de olika questiones. De olika slagen av lag markerats med en siffra i parentes och de tematiska ”underavdelningarna” med indrag.

Till Teologiska utredningar 2 har material alltså hämtats från q. 98, 99, 100, 102 som alla tillhör det avsnitt som behandlar den gamla lagen (q. 98–105). Detta understryker den tematiska målmedvetenhet som tycks ha legat bakom urvalet, eftersom källan erbjöd en stor mängd närbesläktade teman om lagar. Följer man urvalet närmare i spåren, som det framgår av Tabell 2, skönjer man även en tanke i att den tematiskt överordnade q. 98 först återges i sin helhet och att det sedan excerpteras avsnitt som ser ut att vara tematiskt länkade och sammanhållna. Från q. 99 har valts den artikel (nr 1) som ställer frågan *Är alla Guds budord ett*

Tabell 4. Översikt över innehållet i avhandlingen om lagar i *Summa theologiæ*.

Questio	Tema	Artiklar
90	Lagarnas essens	4
91	De (fem) olika slagen av lagar	6
92	Lagarnas effekt	2
93	(1) Den eviga lagen	6
94	(2) Den naturliga lagen	6
95	(3) Mänsklig lag	4
96	Makten hos mänsklig lag	6
97	Förändring i lagar	4
98	(4) Den gamla lagen	6
99	Föreskrifterna i den gamla lagen	6
100	De moraliska föreskrifterna i den gamla lagen	12
101	De ceremoniella föreskrifterna som sådana	4
102	Orsakerna till de ceremoniella föreskrifterna	6
103	De ceremoniella föreskrifternas beständighet	4
104	De rättsliga föreskrifterna	4
105	Orsaken till de rättsliga föreskrifterna	4
106	(5) Evangeliernas lag, kallad den nya lagen, betraktad som sådan	4
107	Den nya lagen i jämförelse med den gamla	4
108	Om de saker som den nya lagen innehåller	4

budord? och sedan, från q. 100 en artikel (nr 5) som tematiskt följer upp den frågan med *Är Vår Herres budord flera än tio?* Därefter väljs ytterligare en artikel (nr 8) från q. 100 ut som behandlar budordens allmängiltighet med frågan *Är någon man fritagen från att lyda något Vår Herres budord?* Samtidigt förbigås andra frågor i samma questio av mer teoretisk och teknisk art som t.ex. om de tio budorden står i rätt ordning, om de tillhör naturlagen etc. Slutligen följer några artiklar från q. 102 som behandlar giltigheten i föreskrifterna om religiösa ritual och ceremonier, till exempel offerbestämmelser, utformandet av helgedomar och de judiska sakramenten. Deras giltighet för det judiska folket försvaras även om de inte längre är det för kristna. Detta berör vad jag ser som en central tematik i Teologiska utredningar 2, nämligen hur en kristen läsare bör förhålla sig till Gamla testamentets påbud. Vi ska återkomma till det straxt.

Sammantaget tycks alltså ett specifikt och medvetet urval ligga bakom den samling av utdrag ur *Summa theologiæ* som återfinns i Teologiska utredningar 2. Från den mycket omfattande textsamling som *Summa theologiæ* utgör har en quæstio av övergripande karaktär valts ut (nr 98)

och återgivits i sin helhet kompletterat av enstaka artiklar från några underordnade quæstiones. Det är svårt att tänka sig att detta urval skulle ha kunnat gjorts utan en sammanhållen avsikt. Det är då motiverat att ägna en fördjupad analys åt frågan hur meningen med urvalet kan förstås och huruvida det kan knytas till tillkomsten av Moseboksöversättningen, eller om det snarare bör tolkas som att det var en fristående samling som har funnits tillhands och helt enkelt adderats till Moseboksöversättningen.

Bearbetningen av källan i den fornsvenska texten

Vi ska se närmare på hur den fornsvenska texten tycks ha bearbetat sin källa med strykningar och tillägg, men först måste ett pedagogiskt problem tas upp som de medeltida bibelöversättarna ställdes inför. Moseböckerna innehåller ju stora mängder bestämmelser som den kristna kyrkan ansåg inte gälla kristna utan enbart gällde judarna. Textpartier med sådant innehåll kom sannolikt sällan den kristna menigheten till del i vanliga fall, eftersom endast ett begränsat urval av texter ur Bibeln tillgängliggjordes i mässan. De medeltida bibelöversättarna hade däremot att hantera frågan vad som skulle hända när läsaren av en mer fullständig bibelåtergivning mötte de avsnitt i Gamla testamentet som inte alls var i överensstämmelse med kyrkans uppfattning och den kristna läran. Redan i samband med de tidigaste europeiska folkspråkliga bibelöversättningarna artikuleras en oro över vilka slutsatser en läsare av Gamla testamentet skulle kunna dra. I en diskussion med anledning av en begäran att översätta Första moseboken skriver prästen och munken Ælfric av Eynsham (d. ca 1010) att en oerfaren läsare av delar av moseböckerna skulle kunna tro att polygami och incest var tillåtna av Gud och att den inte skulle kunna skilja på det gamla och det nya förbundets villkor (Liere 2014:187–189). Liknande farhågor följer även senare medeltida folkspråkiga biblar (Liere 2014:195, 198).

Återvänder vi till Teologiska utredningar 2, så tycks innehållsurvalet ge uttryck för just ett sådant ansvarstagande för läsarna, inte minst genom de sista tre artiklarna från questio 102 som behandlar frågor om vem som är skyldig att följa religiösa påbud i moseböckerna. Även de tillägg som den fornsvenska texten har i förhållande till källan tycks spegla detta, vilket vi ska se närmare på.

Tillägg och utelämnningar i förhållande till källtexten förekommer löpande i den fornsvenska texten, och ett sätt att illustrera expansionen och nedkortningen i olika avsnitt är att dividera antal ord i måltext med antal ord i källtext i motsvarande avsnitt i de olika artiklarna. Jag kallar detta

värde för återgivningskvot, och återgivningskvoten för alla artiklar finns i Tabell 11 i Bilagor. Ganska många artiklar har ett värde som ligger nära medelvärdet 1,22, men två avviker genom en hög återgivningskvot, där översättningen alltså är längre än källtexten. De är dels artikel 98:5 *Var alla män före Vår Herres födelse skyldiga att hålla den rätt och lag, som Gud gav judarna?*, dels artikel 100:8 *Är någon man fritagen från att lyda något Vår Herres budord?* Båda gäller tydligt frågor om hur läsaren ska förhålla sig till föreskrifterna i Gamla testamentet. I den första, 98:5, finns också flera tillägg som tydliggör att detta är ett centralt intresse. De uppträder främst i respondeo-delen, d.v.s. där Thomas ger sitt svar på det problem som ställts upp. I uppställningen i Exempel 1 framträder tilläggen i den fornsvenska texten i de rader där text saknas i källtextkolumnen till höger.

(1)

Rad	Fornsvensk text enligt A 451.1–21	Ur respondeo-delen i källtexten <i>Summa theologie</i> , q. 98:5 i svensk översättning (min övers.)
1	[Til] questionem hördhe swa til at swara At i moysi laghom/ waro som thing budhin/ som natwrlika är budhin hwariom manne/ oc natwran siälff diktat/ oc wiisar allo mankynino i hwariom som atwaktar	Gamla lagen framlade Naturlagens föreskrifter, och lade till några egna föreskrifter.
2	Swa som hedhra fadher oc modher/ oc dyrka sin gudh/ oc älska han ower alt Oc ey göra hoor/ eller mandrap/ eller stiäla/ eller liwgha/ fals witna/	
3	oc til thässkyns maal waro alle män skylloghe/ at göma/ oc halda/ oc äre ä mädhan wärlden staar/ thy at the fölghia mantzins natwro/ som hwariom manne diktat them i mantzins samwiti/	Vad därmed beträffar sådant som Gamla lagen innehöll som hör till Naturlagen, så var alla skyldiga att följa Gamla lagen,
4	oc äre alle män/ oc alleledh waro skyldoghe/ at göma oc halla tio gudz burdhordh/ som scriwas i moysi laghom	
5	Ey fore thy at the äre ther scrifwath/ Vtan hålder fore thy/ at the äre natwrlika scrifwath/ i hwars mantz hiärta oc samwiti	inte för att det ingick i Gamla lagen utan för att det ingick i Naturlagen.
6	Thässo tio budhordh wars herra/ the skulo liwsare göras nidher meer/ än gudh wil	

7	J moysi laghom äre oc mang the maal scrifwath/ som ey äre natwrlika diktath hwariom manne/	Vad som däremot beträffar sådant som Gamla lagen lade till,
8	swa som är marghskyns skirsle/ oc sidhwänia/ oc offer	
9	Oc waro thässkyns maal giwin iwdhom	så var ingen skyldig att följa Gamla lagen förutom det judiska folket ensamt.

Det latinska originalet enligt <http://www.corpusthomicum.org/sth2098.html> som är en digitaliserad version av den officiella utgåvan i Editio Leonina: Respondeo dicendum quod lex vetus manifestabat praecepta legis naturae, et superaddebat quaedam propria praecepta. Quantum igitur ad illa quae lex vetus continebat de lege naturae, omnes tenebantur ad observantiam veteris legis, non quia erant de veteri lege, sed quia erant de lege naturae. Sed quantum ad illa quae lex vetus superaddebat, non tenebantur aliqui ad observantiam veteris legis nisi solus populus Iudaeorum.

Bortsett från den allmänt fria återgivningen av originalet så finns alltså några passager som mer tydligt utgör tillägg till källtexten. Först, i rad 2, konkretiserar och exemplifierar tillägget vad som i källtexten omnämns som den naturliga lagen i den gamla lagen, nämligen Tio Guds bud, och samma precisering görs igen i rad 4. Nästa tillägg, i rad 6, är bara en hänvisning framåt och ett löfte om att återkomma till ämnet Tio Guds bud igen. Slutligen, i rad 8, görs en motsvarande precisering och konkretisering som i 2 och 4, men nu talar källtexten om de regler och bestämmelser som inte tillhör naturlagen, d.v.s. den lag som gäller alla, utan om de påbud som enbart gäller judarna, nämligen ”många slags reningar, sedvänjor och offer”. Den som utarbetat återgivningens text har alltså valt att klargöra för läsaren vad som gäller för alla människor och därmed alla kristna och vad som bara gällde för judarna och som inte gäller för kristna.

När översättningen i stället är kortare än källtexten framträder också olika tendenser i vad översättaren väljer att inte återge. Den mest nedkortade återgivningen finns i artikel 102:5, det är den sista artikeln i Teologiska utredningar 2 vars avslutning inte återges alls. (Se fotnot till avsnitt 12 i Tabell 11.) Men vid sidan av denna ofullständighet är texten ändå starkt nedkortad och i Exempel 2 visas tillvägagångssättet i återgivningen av invändning 10.

(2)

Rad	Fornsvensk text enligt A502.24–28	Ur Invändning 10 i källtexten <i>Summa theologiae</i> , q. 102:5, i svensk översättning (min övers.). Avsnitt med bibeltext är kursiverade.
1	Swa som sigx i konunga bokinne Man faar se hwath vtan är/ än gudh siälwer han seer hiärtath	Vidare, såsom det står i 1 Sam. 16, <i>människor ser sådant som framträder öppet, men Gud kan se in i hjärtat</i>
2		Men de saker som framträder till det yttre hos en människa är kroppsliga drag samt beklädning
3	Fore hwi bödh tha war herra/ at hans preste skullo hawa särdelis klädhe/ oc särdelis skipilse/ i sino änlite	Därför var det olämpligt att särskilda dräkter bestämdes för de högre och lägre prästerna, om vilket det står i Andra moseboken 28. Och det synes utan skäl att någon skulle hindras från prästerskap på grund av kroppsliga defekter,
4		enligt vad som sägs i Tredje moseboken 21[:17–18]: <i>En man av din släkt som har ett lyte i familjen ska inte offra bröd åt sin Gud, om han är blind eller lam</i> och så vidare. Alltså synes Gamla lagens sakrament sakna skäl.

Det latinska originalet enligt <http://www.corpusthomisticum.org/sth2098.html> som är en digitaliserad version av standardutgåvan i Edidio Leonina: Praeterea, sicut dicitur I Reg. XVI, homines vident ea quae parent, Deus autem intuetur cor. Sed ea quae exterius parent in homine, est corporalis dispositio, et etiam indumenta. Inconvenienter igitur sacerdotibus maioribus et minoribus quaedam specialia vestimenta deputabantur, de quibus habetur Exod. XXVIII. Et sine ratione videtur quod prohiberetur aliquis a sacerdotio propter corporales defectus, secundum quod dicitur Levit. XXI, homo de semine tuo per familias qui habuerit maculam, non offeret panes Deo suo, si caecus fuerit, vel claudus, et cetera. Sic igitur videtur quod sacramenta veteris legis irrationabilia fuerint.

Översättaren har sammanfattat invändningens centrala propositioner och utelämnat en del av argumentationen samt den avslutande slutsatsen. Detta tycks främst vara motiverat av en strävan efter ekonomi i framställningen och anpassning av texten till ett visst syfte. Översättaren behöver bara återge det som är nödvändigt för en huvudsaklig poäng och tycks inte se det som nödvändigt att återge all teologisk underbyggnad i argumentationen. Det här är tendenser som återkommer i översättningen att mer renodlat teologiska och logiska resonemang inte bibehålls, vilket

tyder på att översättaren har en annan målgrupp i sikte än de studenter i teologi som Thomas av Aquino riktade sig till.

Det finns dock utelämnningar som tycks motiverade av annat än att undvika den akademiskt drivna argumentationen och som i stället beror på måltextens samband med själva Moseboksöversättningen. Det syns tydligast i återgivningen av Gensvar till invändning 2 i samma artikel som ovan, d.v.s. artikel 102:5. Översättaren har där utelämnat hela den långa latinska källtexten i detta gensvar, vilket behandlar föreskriften att slakta ett lamm inför uttåget från Egypten och bland annat ger olika figurativa tolkningar av denna föreskrift. I stället ger den fornsvenska översättaren följande kommentar: *Til annath war fult antzswarath Tha wi taladhom om pascha lambith öwermeer i exodo* (A 505.5–7). Av allt att döma åsyftas en lång kommentar i Moseboksöversättningen, A 308.22–311.2, som i anslutning till Andra moseboken, kapitel 12 noggrant utreder just den figurativa tolkningen av passagen om påskalammet. Hänvisningen i Teologiska utredningar 2 måste kunna ses som ett starkt stöd för att det inte bara är samma person bakom Moseboksöversättningen och Teologiska utredningar 2, utan att de två textdelarna också är utarbetade i samspel i en överordnad texthelhet. Översättaren i Teologiska utredningar 2 pekar ju dessutom ut sig själv som författare till kommentaren i Andra moseboken: *Tha wi taladhom om ...* (min understrykning). Av utsagan följer även att Teologiska utredningar 2 skulle vara utarbetad *efter* Moseboksöversättningen, vilket kanske är naturligt men inte alls givet.¹⁵

¹⁵ Det förekommer även andra hänvisningar bakåt i texten i Moseboksöversättningen som även de talar för att det är *en* person bakom själva Moseboksöversättningen. I Andra moseboken, kapitel 12 finns en hänvisning till Första moseboken: *Oc kallas gudz son lamb fore the skäl som giwin waro tha wi taladhom om then wädhur som offradhis fore ysaac* (A 309.8–10). Detta syftar troligen på A 201.27–31. Vidare finns i kapitel 16 finns en kommentar som tycks syfta till samma utläggning om påskalammet *swa som sniman war saght/ tha wi taladhom om iwdha pascha lamb* (A 323.24–25). I kapitel 32 finns en hänvisning som jag inte hittat vad den exakt syftar på: *aff thässe synd war mere sakt/ tha wi taladhom om pharao konung* (A 349.5–6) I Tredje moseboken, kapitel 19 finns två hänvisningar (i samma avsnitt) till tidigare resonemang om drömmar i Första moseboken: *Hwath dröme dogha eller hwilke hawa at thydha/ thz war sakt tha wi taladhom om iosep* (A 366.10–12) *Som tha war saght/ tha wi taladhom om ioseps dröma Thy forbödh war herra at fölghia eller tro thässköns spadom* (A 366.26–28). Dessa båda citat torde syfta på en kommentar i Första moseboken, kapitel 41, A 236.27–237.23, där det reds ut att drömmar kan vara dels kroppsligt givna dels andligt från änglar (både onda och goda). Även i slutet av Fjärde moseboken finns även en kommentar som hänvisar till Första moseboken. *Fore thy dömpdis han [Adam] til fridhborgh / oc alle the aff bonum komo mz hans synd / thz war til helwitis skööt / som sakt war tha wi taladhom om iosep oc iacob i genesi* (A 426.4–7). Troligen syftar denna hänvisning på kommentaren i A 232.14–233.6, men hela delen om Jakob och Josef innehåller fler kommentarer som kan vara relevanta. Gemensamt för dessa hänvisningar är formeln *tha wi taladhom om*, genom vilket textskaparen gör anspråk på att stå bakom den tidigare texten.

Samspelet mellan översättningen och återgivningen i utredningen tycks även spela roll för ett annat ställe i samma artikel (102:5), där den fornsvenska texten utelämnar en större del av den latinska källtexten. Det gäller Gensvar till invändning 5, som är mycket långt i den latinska texten och gäller bestämmelser från Fjärde moseboken 19 om offer av en kviga. Den teologiska frågan som denna artikel gäller är egentligen huruvida man kan bli ren av något orent, och i den latinska texten förs utförliga resonemang om olika figurativa tolkningar av offerritualen, d.v.s. på vilket sätt ritualen fungerar som ett förebådande av Kristus och Kristi lidandes historia. Sådana slags typologiska resonemang är inte alls ointressanta i sig för den fornsvenske översättaren. Exempelvis återges i 102:5, Gensvar till invändning 3, resonemang om hur olika sakrament i Gamla Testamentet korresponderar med den kristna kyrkans sakrament noggrant. I Gensvar till invändning 5 om kvigan tar dock översättaren inte upp detta och inte heller den teologiska grundfrågan (huruvida man kan bli ren av något orent) i så stor utsträckning, utan koncentrerar sin kommentar till det som ligger bakom själva offret, vilket handlar om israelernas dyrkan av guldkalven. Nedkortningen skulle kunna vara ett utslag av den allmänt förenklande tendensen, men jag menar att det kan ha en annan orsak som gäller Moseboksöversättningen. Nämligen är det bibelställe som bestämmelsen om kvigan är hämtad i från, Fjärde moseboken 19, helt utelämnat i Moseboksöversättningen. Utelämnningen i den teologiska utredningsdelen skulle kunna ha motiverats av att översättaren velat undvika att hänvisa till ett textparti som läsaren inte mött i Moseboksöversättningen. En mer uttömmande och detaljerad analys skulle krävas för att pröva detta, men här får jag nöja mig med att konstatera att exemplet faller in i bilden av det agerande som översättaren själv omtalar, när han några rader innan just utelämnar källtextavsnitt med hänvisning till hur han utformat Moseboksöversättningens text. Det kan också ha att göra med ämnet offer, vilket vi återkommer till i nästa avsnitt.

Till sist också något om hur Teologiska utredningar 2 slutar. Det nedkortade Gensvar till invändning 5 är det sista som återges av denna artikel 102:5 och avslutar alltså Teologiska utredningar 2 på ett plötsligt sätt utan att Gensvar till invändning 6–10 återges. Avbrottet kan ha flera tänkbara förklaringar. Det kan bero på en lakun i någon av den fornsvenska textens handskrifter som är gemensam förlaga för de två bevarade handskrifterna. Det skulle också kunna bero på en lakun redan i översättarens latinska källtext. Jag ser det dock troligast som ett uttryck för ett avbrott i arbetet, vilket skulle göra Teologiska utredningar 2 till ett oav-

slutat verk. I källtexten inleds varje artikel med ett antal invändningar och varje invändning får sedan enligt genrens struktur ett gensvar i tur och ordning i slutet av artikeln. Så vitt jag kunnat se är den fornsvenska översättningen konsekvent i det att invändningar som tas upp i början också får sitt gensvar i slutet. Ibland stryks vissa invändningar i översättningen och därmed även gensvaren till dem, men har invändningar tagits upp så följer gensvaren. Undantaget är just 102:5 där invändning 6–10 finns med i inledningen av den fornsvenska återgivningen men gensvaren saknas. En reservation måste här läggas till att jag inte undersökt detta heltäckande och systematiskt, men jag har i mina genomläsningar och arbeten med de båda delarna inte lagt märke till något liknande.

Som nämnts i inledningen har man i forskningen antagit att MB 1 utgör ett oavslutat verk, eftersom olika utfästelser i bibelkommentarerna antyder avsikten att översätta Bibelns senare delar eller rentav hela. Kanske ser vi projektets plötsliga avbrott i och med utarbetandet av Teologiska utredningar 2, i senare delen av femte artikeln av *questio 102* i *Summa theologiæ*. Kanske hade översättaren avsett att även hämta material från de återstående *questio*-delarna i *Summa theologiæ* som behandlar den gamla lagen, d.v.s. q. 103–105 (jfr Tabell 4 ovan), men detta lär vi inte få klarhet i. Något som stärker intrycket av ett avbrott är att slutet inte infaller i en syntaktiskt oavslutad mening och att Invändning 6–10 i början av artikeln faktiskt återges i den fornsvenska texten.¹⁶ Jag ser det alltså som mest sannolikt att det är fråga om ett avbrott snarare än resultat av exempelvis en förlust i trädningen.¹⁷

Nedkortningen i den fornsvenska återgivningen visar korrespondenser med Moseboksöversättningen, främst i det att översättaren avstår från ett avsnitt ur *Summa theologiæ* med explicit hänvisning till att han redan behandlat det i Moseboksöversättningen. I ett annat fall utelämnas en diskussion i *Summa theologiæ* om ett bibelställe som är struket i bi-

¹⁶ I handskrift Thott 4 4:o har 9 blad i slutet av sista lägget skurits bort så att det nu sista bladet med text, 149 v, endast innehåller de första åtta orden av Gensvar till invändning 5 längst ner på sidan med ett plötsligt avbrott mitt i en mening (*Til fämpta swaras Som nw war sakt/ Merom/*). Handskrift A 1 har inte samma avbrott utan avslutar återgivningen av Gensvar till invändning 5 på fol. 148 r och har sedan lämnat ett tomrum efter sista ordet, varpå nästföljande text i handskriften påbörjas på nästa rad, nämligen Nicolaus Ragvaldis Josua-översättning.

¹⁷ Klemming 1848–1855:585 menar att ingen slutsats kan dras om orsaken till det abrupta slutet, men jag menar alltså att spåren ger vissa indikationer även om det inte går att nå en säker slutsats. Det finns ju också fler exempel på avbrutna arbeten av större format. Det främsta exemplet i detta sammanhang är givetvis *Summa theologiæ*, men ett närliggande exempel är Magister Mathias *Expositio super Apocalypsim*.

belöversättningen. Det bidrar till bilden att Moseboksöversättningen och Teologiska utredningar 2 hade en gemensam tillkomstprocess, och vi ska slutligen se närmare på ett återkommande inslag i översättningsstrategin i Moseboksöversättningen och hur det stämmer överens med innehållet i Teologiska utredningar 2.

Innehållsligt samspel med Moseboksöversättningen

I undersökningen hittills framstår Teologiska utredningar 2 som en avsedd tematisk helhet om ett bestämt tema, nämligen den gammaltestamentliga lagen, och det förtydligas alltså att de religiösa föreskrifterna enbart gällde för judarna. Studerar man så återgivningen i den fornsvenska Moseboksöversättningen, framkommer faktiskt ett mönster som tycks samspela med denna tematik, och som framför allt gäller vad som *inte* översätts. I en kommande undersökning om Moseboksöversättningen som helhet planerar jag att analysera och diskutera detta mer uttömmande, men här vill jag bara ge ett illustrerande exempel i Tabell 5, taget från Fjärde moseboken, kapitel 14–20.

Ett karaktäristiskt inslag i den fornsvenska Moseboksöversättningen är att olika avsnitt i källtexten utelämnas, och i de kapitel som presenteras i uppställningen i Tabell 5 ser man att utelämning drabbar kapitel 15:1–32, 18 och 19. Det intressanta med dessa utelämningar är att alla gäller bestämmelser om offer, prästers skyldigheter och rättigheter och reningsritual, alltså föreskrifter som gäller den judiska religionsutövningen. Det påminner tydligt om den tillagda formuleringen *marghskyns skirsle/ oc sidhwänia/ oc offer* i Exempel 1, rad 8 ovan, som preciserade vad i den gammaltestamentliga lagen som enbart gällde judarna. Utelämning av sådant innehåll är inte heller något särskilt för just detta utdrag ur Fjärde moseboken, utan det är snarare konsekvent genomfört i hela Moseboksöversättningen att sådana bestämmelser utrangeras, i synnerhet vad gäller offerritual och bestämmelser om helgedomen och ritual i denna. Enstaka bestämmelser av sedvanekaraktär, som den om manteltofsar i 15:37–41 kan bibehållas, men i övrigt rensas texten från sådant innehåll med en mycket tydlig konsekvens och på alla nivåer, från kapitelnivå till avsnittsnivå och ibland till och med på vers- och ordnivå.

Från Tabell 5 kan man även lägga märke till att det främst är narrativa avsnitt som kvarstår, och man skulle kunna argumentera för att den drivande principen bakom vad som återges och vad som utelämnas är att översättaren har prioriterat en underhållande berättelse. I annan medeltida folkspråkig bibelöversättning tycks detta ofta ha varit en vanlig stra-

Tabell 5. Översikt över återgivningen av Fjärde moseboken 14–20 i den fornsvenska Moseboksöversättningen.

Kap.	Vers	Återgivning	Motsvarande avsnitt i A
14	1–45	Kapitlet återges men kondenserat med till exempel utelämnning av upprepningar, nedkortning av längre repliker och återgivande av replikväxling i indirekt anföring. Det handlar om hur israeliterna vägrar gå in i Kanaans land, hur Moses ber för folket och hur Gud då bestämmer att de ska vandra i öknen i fyrtio år. Vidare hur israeliterna ändrar sig och försöker erövra landet men slås tillbaka.	401.27–403.16
15	1–32	Stora delar av kapitel 15 återges ej, nämligen verserna 1–32, vilka rör bestämmelser för offer.	
	32–41	Slutet av kapitel 15 återges: det handlar dels om hur en sabbatsbrytare stenas (15:32–36) och inkluderar en bestämmelse om manteltofsar (15:37–41).	403.17–403.28
16	1–50	Kapitlet återges i stort sett i sin helhet och skildrar israeliternas uppror mot Mose och Aron och hur de straffas av Gud.	403.29–406.12
17	1–13	Kapitel 17, berättelsen om Arons stav, återges.	406.13–407.13
18	1–32	Kapitel 18 återges inte, vilket behandlar olika skyldigheter och rättigheter som leviterna ska ha som präster, delvis med instruktioner om offer.	
19	1–22	Kapitel 19 återges inte, vilket instruerar om olika slags reningsritual.	
20	1–29	Kapitlet återges, och det innehåller berättelsen om hur Mose slår fram vatten ur klippan, om hur edomeerna nekar dem att vandra genom sitt land och hur Aron dör högst upp på berget Hor.	407.14–410.26

tegi, och det har även en viss grund i den ofta använda källtexten Petrus Comestors *Historia scholastica* (Morey 1993:6–9). Här kan man dock inte förklara utelämnandet av de icke-narrativa delarna på det sättet, för man har inte avstått från att inkludera avsnitt som saknar narrativa inslag i andra fall. Bara för att ta några exempel återger den fornsvenska texten Tredje moseboken, kapitel 24 om föreskrifter om jordbruk (bland annat träda), Fjärde moseboken, kapitel 27 om bland annat kvinnlig arvsrätt, Andra moseboken, kapitel 22–23 som innehåller olika världsliga lagar

om brottmål vid dråp eller tjuvnad och Fjärde moseboken, kapitel 33:1–49 med den katalogiska uppräknings av israeliternas lägerplatser i öknen. Mindre underhållande avsnitt kan alltså mycket väl få plats i översättningen, men aldrig de som handlar om offer och religiösa ritual.

Exemplen ovan illustrerar alltså en generell tendens i Moseboksöversättningen att sådana religiösa bestämmelser som enbart gäller judarna utelämnas, just det som man i Teologiska utredningar 2 preciserar som sådana inslag i Gamla lagen som enbart gäller judarna. Man kan tänka sig att detta är ett sätt att undvika frågor hos läsaren om huruvida dessa bestämmelser även skulle gälla de kristna i översättarens samtid. Som diskuterats ovan förekommer en oro på olika håll under medeltiden över hur Gamla testamentets text skulle mottas av folkspråkiga läsare utan vägledning, och på 1100-talet framträder också religiösa rörelser som med stöd i Bibeln tog ställning mot kyrkan och utdömdes som heretiska. Dessa rörelsernas kritik utgick som regel inte från Gamla testamentet, men folkspråkig bibelläsning innebar en risk. Kyrkan tog aldrig entydigt avstånd från folkspråkig bibelöversättning, även om lokala förbud förekom under olika perioder, och tvärtom uppmuntrades snarare bibelläsning. Det man riktade in sig mot var inte bibelläsningen i sig utan förkunnelse utanför de etablerade institutionerna som kritiserade kyrkan (Sneddon 1979:139–140, Liere 2014:190–194).

Slutsatsen blir att innehållet i Teologiska utredningar 2 legitimerar översättningsstrategin att de religiösa påbuden i moseböckerna (som enbart gäller judarna) kunde utelämnas för de samtida, kristna läsarna. Att påbuden kunde tolkas i analogi med kristna motsvarigheter var inte skäl nog att behålla dem i översättningen, även om sådana typologier och allegorier behandlas både i Moseboksöversättningen och i Teologiska utredningar (jfr Linton 1941:19–21). Som jag tolkar det har det vägt tyngre för översättaren att inte sprida denna kunskap, kanske på grund av en oro över vad det skulle kunna leda till, och i Teologiska utredningar 2 ges alltså en teoretisk motivering för detta tillvägagångssätt.

Sammanfattning om Teologiska utredningar 2

Teologiska utredningar 2 framträder som en textdel i en överordnad helhet som inte bara är tillagd för att den behandlar ungefär samma frågor som senare delen av Moseböckerna, utan den är utformad i direkt samspel med Moseboksöversättningen och troligen av samma person som utarbetat den. En central iakttagelse i undersökningen är också att teman i utredningsdelen som rör vilka delar av Gamla lagen som skulle gälla för

de kristna och vilka som inte gällde för dem tycks återspeglas i översättningsmetoden i Moseboksöversättningen, där just religiösa påbud som enbart gällde judarna stryks konsekvent. Detta öppnar för möjligheten att studera de båda textdelarna gemensamt för att bättre förstå tillkomsten av MB 1. Här kommer jag bara att resonera kort om detta i slutdiskussionen i artikeln, men resultaten av analysen visar på en framkomlig väg. Vi övergår därmed till att diskutera Teologiska utredningar 1 utifrån samma frågeställning om dess samband med Moseboksöversättningen, men där det också blir nödvändigt att gå in på i vilken ordning de olika textdelarna har kommit till.

Teologiska utredningar 1

Teologiska utredningar 1 är betydligt längre än Teologiska utredningar 2 och omfattar 120 sidor i Klemmings utgåva i jämförelse med den andra delens 70 sidor. Den är inte integrerad med Moseboksöversättningen genom explicit länkning på samma sätt som vi tidigare såg att Teologiska utredningar 2 introduceras i den sista meningen i Moseboksöversättningen. Man hade kunnat tänka sig att den första utredningsdelen hade kunnat avslutas med en kommentar av typen ”Nu är det lämpligt att inleda (återgivningen av) Genesis”, men det sker alltså inte. Däremot finns det en hänvisning till Första moseboken på ett ställe inne i Teologiska utredningar 1 som tycks vittna om en närhet mellan de båda texterna.

Nw wiliom wi spöria hwath hælder war herra skapadhe alt sit creatwr i enne stund/ eller enskyns creatwr äpter annath om siäx dagha / swa som scriptin sigher her i genesi (A 35.22–29)

I de teologiska utredningarna förekommer löpande hänvisningarna till andra verk och auktoriteter, men i andra fall används inte deiktiska adverb som i det här fallet: ”så som Skriften säger här i Genesis”. Det är inte tydligt vilken funktion och innebörd adverbet ”här” har. Det hade exempelvis kunnat fungerat som ett kolon inför ett efterföljande citat, men det gör det inte. En möjlig tolkning är att det uttrycker en närhet mellan texten i utredningen och Första moseboken, alltså att utredningstexten förutsätts läsas med bibeltexten tillgänglig. Det avsnitt där hänvisningen förekommer ingår inte i de avsnitt som Thorell visar är översatta från *Summa theologiæ*, så det går inte att avgöra om det stått i förlagan. Samma slags uttryck förekommer dock även i Teologiska utredningar 2

(A 452.8–9) där det står ”her i deuteronomium”. I det fallet har inte källtexten, *Summa theologiae* q. 98:5, motsvarande uttryck. Det tyder på att det även i fråga om ”her i genesi” är ursprungligt i den fornsvenska texten, och det skulle stärka bilden av en närhet mellan Teologiska utredningar 1 och den fornsvenska Moseboksöversättningen, men det är alltså inte lika tydligt som i fråga om Teologiska utredningar 2.

Innehållet i Teologiska utredningar 1 är betydligt mindre homogent än det i den andra utredningsdelen, men det berör alltså teman som är aktuella i de inledande kapitlen i Första moseboken. En detaljerad översikt över innehållet ges i Tabell 10 i Bilagor. Som helhet är det strukturerat som en *hexaëmeron*, d.v.s. en behandling av de sex skapelsedagarna inklusive historien fram till och med syndafallet (jfr Linton 1941:6). Avsnitten fördelar sig tematiskt enligt Tabell 6.

Av skapelsedagarna är det två som sticker ut genom att de behandlas i särskilt många avsnitt: dels första dagen, dels fjärde dagen då himlakropparna skapas. De avsnitt som här knutits till den första skapelsedagen gäller dock mer än just det som står i de första verserna i första kapitlet av Första moseboken, utan även förutsättningarna för skapelsen och änglarna. Avsnittet om fjärde skapelsedagen rymmer vid sidan av kommentarer om själva skapandet av himlakropparna även en hel del astronomiska och kalendariska utredningar. Det behandlas alltså olika närbesläktade frågor i anslutning till de olika dagarna som inte är av direkt biblisk art.

Tabell 6. Avsnitt i Teologiska utredningar 1 fördelade på olika teman med dess motsvarande behandling i Första moseboken.

Avs.	Tema	Motsvarande kap. och vers i 1 Mos.
1–18	Första skapelsedagen. Ljuset.	1:1–5
19	Andra skapelsedagen. Himlens valv.	1:6–8
20–21	Tredje skapelsedagen. Jord skiljs från hav.	1:9–13
22–27	Fjärde skapelsedagen. Sol, måne och stjärnor.	1:14–19
28	Femte skapelsedagen. Fiskar och fåglar.	1:20–23
29	Sjätte skapelsedagen. Djur på jorden och människan.	1:24–31
30–32	Om skapandet av Adam.	1:26, 2:7
33–35	Om skapandet av kvinnan.	1:27, 2:18, 21–24
36–54	Adams förmågor före syndafallet.	1:28–30, 2:15–17, 1:28, 2:9
55–58	Om Edens lustgård.	2:8–15
59–66	Syndafallet.	3:1–24

Skapelsedagarna tar dock inte största utrymmet i Teologiska utredningar 1. Även om det inte är helt givet hur man ska dra gränsen mellan de olika avdelningarna, omfattar avsnitt 1–29, som berör de sex skapelsedagarna i det första kapitlet av Första moseboken, endast lite drygt en tredjedel av hela Teologiska utredningar 1.¹⁸ Mest utrymme ägnas i stället människan före och efter syndafallet, d.v.s. det som behandlas i kapitel 2 och 3 i Första moseboken. Den delen har också i sin helhet *Summa theologiae* som tydlig källtext, medan den del som behandlar de sex skapelsedagarna, åtminstone fram till skapelsedag fyra, inte har tydliga direkta motsvarigheter i *Summa* enligt Thorell (1955–1959:xxx–xxxi).¹⁹

Liksom i Teologiska utredningar 2 ser det även här ut som spår av ett medvetet innehållsligt urval. Ur det mycket stora verk som *Summa theologiae* utgör har material valts ut för att belysa frågor som berör just skapelsen och de inledande kapitlen. Urvalet motsvarar inte någon sammanhängande enhet i källtexten, utan översättaren tycks ha plockat och valt från olika delar för att samla det slags innehåll som varit relevant för ändamålet. Vi ska återkomma lite längre ner till innehållet och hur det korresponderar med själva Moseboksöversättningen, men här kan man slå fast att vi ser ett liknande tillvägagångssätt som i Teologiska utredningar 2.

Återgivningen är mer varierad i denna del i jämförelse med Teologiska utredningar 2. Medelvärde för återgivningskvoten är något lägre, 1,02 mot 1,22 i Teologiska utredningar 2.²⁰ Variationen håller sig inom ett liknande spann från 0,4 till 1,7, men spridningen är större i denna Teologiska utredningar 1 än i den andra utredningsdelen, där det fanns en ganska tydlig samling kring medelvärdet. Intrycket är att översättaren i Teologiska utredningar 1 är lite mindre enhetlig i sitt arbetssätt. Tre avsnitt i Teologiska utredningar 1 sticker ut genom avvikande höga värden för återgivningskvot, vilket framgår av Tabell 7.

Av rubrikerna i Tabell 7 att döma ger de tre avsnitten inte intryck av något gemensamt intressefokus, och förklaringen till den expanderande återgivningen kan vara olika. Jag inskränker mig här att främst diskutera den andra av de tre, avsnitt 55 ”Var ligger paradiset?”, i vilken tecken på

¹⁸ Avsnitten 30–35 om skapandet av Adam och Eva kanske skulle inkluderas i den första delen, men det rör inte i första hand innehållet i det första kapitlet i Första moseboken, utan snarare den kompletterande skapelseberättelsen i kapitel 2.

¹⁹ Här har bara en begränsad granskning gjorts av dessa avsnitt, och i något fall har jag funnit motsvarigheter i *Summa Theologiae* även i de fall där Thorell inte presenterar det.

²⁰ Jag kallar alltså kvoten mellan antal ord i motsvarande avsnitt i måltext och källtext för återgivningskvot, se diskussionen som hör till Exempel 1.

Tabell 7. Tre avsnitt med högst återgivningskvot i Teologiska utredningar 1.

Nr	Avsnitt	Del i ST	Questio: articulus	Återgivningskvot
35	Varför var kvinnan skapad av mannen, av hans sida och revben?	I	92:3	1,74
55	Var ligger paradiset?	I	102:1	1,78
65	Var varje synd av mannen i paradiset en dödssynd?	II:1	89:3	1,74

en underliggande strategi att hantera sin källa framgår tydligast.²¹ Som nämnts i avsnittet om questio-genren ovan, omformuleras problemställningen i denna artikel. Källtexten i *Summa theologiæ* behandlar frågan om huruvida paradiset är en kroppslig (*corporeus*) plats eller enbart en andlig plats, men i den fornsvenska återgivningen ställs alltså frågan på ett annat sätt: *Nw är äpter at spöria om paradiis hwart thz liggher i wärl-dinne* (A 120.23). Med andra ord förbigås den teologiska och begreppsligt orienterade problemställningen och i återgivningen av texten översätts källan främst när den diskuterar sådant med relevans för just paradiset lokalisering i den jordiska världen.²² Översättaren har alltså använt källan som en resurs för att skapa en text med ett något annorlunda fokus och genomfört detta konsekvent. Bland annat förekommer ett över 800 ord långt avsnitt i måltexten som saknas på motsvarande plats i *Summa theologiæ* (121.25 *swa höght ower ...*– 124.18 *... frygdh oc losta*) med meteorologiska och angelologiska aspekter på Paradisets jordiska lokalisering. Mycket är alltså struket ur artikel 102:1 och mycket är tillagt. Samtidigt är en del av grundfrågan och en igenkännbar grundstruktur från Thomas kvar i översättningen. Det som lämnas åt sidan är främst akademiskt drivna teologiska problemställningar. Det verkar därmed som att den

²¹ Avsnitt 35, *Varför var kvinnan skapad av mannen, av hans sida och revben?*, är delvis omdisponerat av översättaren, men det är inte någon helt tydlig strategi bakom det och avvikelsen kan också bero på att översättaren haft en annan version av *Summa Theologiæ*. Delar av översättningen ligger väldigt nära originalets innehåll och ordalydelse. Avsnitt 65 diskuterar de synder Adam gör och hur de ska klassificeras. Här håller sig översättaren på samma sätt som tidigare fri i förhållande till källan även om han skriver inom dess ramar. Han utvecklar ett längre resonemang om bland annat synder av personer med olika dignitet, men han håller sig från resonemangen om den teologiska skillnaden mellan de veniella (mindre) synderna och dödssynderna och Adams möjlighet att begå den ena eller andra av dessa. Metoden är här som tidigare att sätta frågorna i ett mer tillgängligt perspektiv.

²² De avsnitt i källtexten som resonerar kring den kroppsliga och andliga frågan återges enbart för att slå fast Augustinus syn att det både är en kroppslig och en andlig plats.

fornsvenska textskaparen inte riktade sig till en läsare med samma slags kunskapsintresse som det som Thomas tillhandahöll studenter (och lärda), utan till en läsare som snarare skulle delges kunskap som relaterade mer direkt till den samtida världen.

En sådan tendens att tona ner begreppsligt och logiskt drivna teologiska resonemang till förmån för en mindre akademiskt exklusiv diskussion känns igen från behandlingen av källan i Teologiska utredningar 2. Utan att ha genomfört en genomgripande analys av översättningsmetoden så menar jag att detta är ett grundläggande drag i bearbetningen av källorna med sikte på den mottagare som textskaparen hade i tankarna. Det överensstämmer även med Thorells beskrivning att översättaren gör framställningen ”mer konkret med exempel och jämförelser” (1959:xxxii), vilket han bland annat exemplifierar med ett ställe i avsnitt 39 där maktrelationen mellan änglar, människor och djur diskuteras och översättaren lägger till: *Swa som en foghote styrer bönder vnder konungx lydhno/ oc hans bätzsta manna* (A 98.11–13). Måltextens syfte blir att nå ut med Thomas och andra auktoritetens teologi utanför teologernas krets genom ett mer lekmanmässigt perspektiv på innehållet med pedagogiska jämförelser.

Samlat kan man säga att Teologiska utredningar 1 alltså påminner om Teologiska utredningar 2 på flera sätt samtidigt som de också är olika i vissa avseenden. Teologiska utredningar 1 är lite spretigare till innehållet och bygger till största delen, men inte helt, på *Summa theologiæ*. Den angår specifika bibelverser och teman i de första tre kapitlen av Första moseboken och ansluter alltså innehållsligt till en hexaëmeron, det vill säga en utläggning om skapelsen. De delar dock en övergripande strategi i att tona ner akademiskt drivna begreppsdiskussioner, vilket annars är en central del av questio-genren, till förmån för en orientering mot en lekmanläsares perspektiv. Vi övergår därmed till att diskutera närmare hur Teologiska utredningar 1 direkt relaterar till den fornsvenska Moseboksöversättningen.

Samband mellan Teologiska utredningar 1 och Moseboksöversättningen

Att det finns ett samband mellan Teologiska utredningar 1 och Moseboksöversättningen är redan påvisat i några detaljer av tidigare forskare, men här ska en fördjupad analys göras för att närmare belysa relationen mellan dem. Först diskuteras de kortare kommentarer som förekommer interfolierade i bibeltexten mer strukturellt, och sedan en mer detaljerad språkliga analys uttryck i de båda textdelarna.

Moseboksöversättningen karaktäriseras av att kommentarer av olika

Tabell 8. Antal kommentarer om en eller två raders längd i Klemming (1848–1855) kapitel 1 till 10 av Första moseboken.

Kapitel	Antal rader		Totalt antal kommentarer om 1–2 raders längd
	1	2	
1	10	2	12
2	3	3	6
3	1	4	5
4	1	1	2
5	1	0	1
6	0	1	1
7	0	1	1
8	2	1	3
9	3	3	6
10	0	0	0

längd är tillagda löpande i texten. I de inledande kapitlen är dock antalet kommentarer betydligt fler i jämförelse med resten av hela Pentateuken. Det märker man redan vid en första genomläsning av de första tio sidorna, eftersom var och varannan bibelvers i början avbryts av kommentarer av varierande längd, till skillnad mot hur det ser ut senare (jfr Wollin 2001:282–290). I den kommande undersökningen av Moseboksöversättningen kommer jag att belysa kommentarer och kommentarsfrekvens mer i detalj, men här vill jag bara presentera hur de inledande kapitlen skiljer ut sig på ett påtagligt sätt, vilket verkar ha ett samband med Teologiska utredningar 1. Det gäller här inte samtliga kommentarer utan bara de som är kortast. Här har jag för enkelhets skull ”mätt” kommentarers omfång i hela Moseboksöversättningen med hur många rader de motsvarar i Klemmings utgåva med avrundning till närmast hela antal rader, och undersökningen har visat sig att just de första kapitlen av Första moseboken avviker från resten av hela Moseboksöversättningen genom den högre frekvensen av korta kommentarer.²³ Tabell 8 visar hur många kommentarer av en respektive två raders längd som förekommer i kapitel 1 till 10.

²³ Motsvarande tendens finns även vad gäller de något längre kommentarerna från tre till fem rader, men eftersom det totala antalet är betydligt färre blir tendensen otydligare, och jag tar inte med dem i tabellen. Kapitel 1 innehåller fyra stycken kommentarer av 3–5 raders längd, kapitel 2 har tre stycken, och fortsättningsvis växlar antalet mellan två och noll per kapitel.

Som man ser i Tabell 8 är det inte höga tal, men det finns ändå en tydlig tendens i början med en hög andel korta kommentarer som efter kapitel 3 faller till en låg nivå, även om minskningen redan börjat i och med kapitel 2 och 3.²⁴ Orsaken till att särskilt första kapitlet i Första moseboken är så rikligt försett med korta kommentarer är förstås att det har en annan karaktär än senare delar av Moseböckerna. Varje vers i det första kapitlet innehåller utsagor som inbjuder till utläggning genom det kosmologiska temat och kanske även den mycket koncentrerade framställningen. Det är ändå intressant att tendensen med en större mängd kortare kommentarer fortsätter även efter det första kapitlets skapelseberättelse i kapitel 2 och 3, låt vara något svagare, men att detta sedan bryts. Kapitel 1–3 berör nämligen just de teman som Teologiska utredningar 1 behandlar, medan kapitel 4 handlar om Kain och Abel och den vidare historien, vilket inte alls tas upp i Teologiska utredningar 1. Koncentrationen av korta kommentarer i de första kapitlen av Första moseboken svarar alltså mot innehållsurvalet i Teologiska utredningar 1, och det tycks alltså spegla ett gemensamt särskilt intresse för skapelsen och historien fram till syndafallet.

Vänder vi oss till innehållet och formuleringarna i de båda textdelarna, finner vi dels ett samspel mellan de båda textdelarna men även avvikelser, vilket vi ska granska lite närmare. Som redan nämnts, visade Linton (1941) utifrån några exempel att det fanns direkta överensstämmelser mellan formuleringar och problemområden i Teologiska utredningar 1 och Moseboksöversättningens interfolierade kommentarer i Första mosebokens inledningskapitel. En utförlig genomgång med en jämförande analys av de båda texterna vore önskvärd, men jag ska här presentera några iakttagelser från en jämförelse mellan bibelkommentarerna och utredningsdelen som dels bekräftar tidigare undersökningar, dels utvidgar och problematiserar dem.

Generellt kan man säga att i princip samtliga kommentarer i Första moseboken, kapitel 1–3 (s. 155–162.20) har sina innehållsliga motsvarigheter i Teologiska utredningar 1. Undantagen är till exempel sakuppgifter om världen, som när namnet på floden Tigris förklaras: *aff fughle them som snarast flygher Thy at hon hawer mykith strömfall* (A159.6–7).²⁵ Däremot innehåller ju Teologiska utredningar 1 betydligt mer än bibelkommentarerna och fördjupar olika aspekter av bibeltexternas inne-

²⁴ De låga värdena från och med kapitel 4 avbryts av högre värden i kapitel 8 och 9, men avvikelser i dessa båda kapitel sticker ut i jämförelse med fortsättningen av hela Moseboksöversättningen, och jag går inte in på det närmare här.

²⁵ Handskrift A 1 avviker något: *hon folghir them fugle som snarast flyghir. thy at hon haffwir mykin ström fal* (B 122.25–26).

håll. Relationen mellan de båda textdelarna är dock komplex med å ena sidan överensstämmelser i ordalydelsen mellan relaterade avsnitt i båda delarna men å andra sidan anmärkningsvärda avvikelser i detaljer, vilket vi ska granska närmare. Här följer några exempel på sådana avvikelser utifrån citat ur Moseboksöversättningen där bibeltext står i kursiv stil och kommentarsdelarna i rak stil.

Gudh skapadhe aff alzengho himil oc iordh. ey aff sik siælfuom som fadhir føde son. oc ey aff nakro æmpne som smedhir gør yxe (B 119.17)²⁶

Tillägget *aff alzengho* har sin tankemässiga motsvarighet i återkommande kommentarer i Teologiska utredningar 1 om att Gud skapade världen av ingenting (jfr Linton 1941:11). Vad gäller det längre tillägget om att Gud inte skapade världen av sig själv som en far föder son och inte av något ämne som en smed gör en yxa finns ett särskilt resonemang i utredningsdelen som tycks relatera till detta. Resonemanget i utredningsdelen gäller vad som teoretiskt sett kan vara upphov till alla slags handlingar/händelser:

Än skulom wi oc främmer meer märkia som nw war saght At tw är op-hoff alzskyns gerninga Natura oc wili Natura som fadher fødher son/wili som smidher gør swärdh (A 32.23–27)

Bibelkommentaren till 1 Mos 1:1 tycks bygga på tanken i utredningsdelen om de två tänkbara upphoven av handlingar/händelser, men utan att den lärda underbyggnaden till detta utvecklas i kommentaren. Dock finns det en liten språklig avvikelse i att bibelkommentaren har ”yxa” medan den teologiska utredningen har ”svärd”. På flera andra ställen i Teologiska utredningar 1 används yxtillverkning som symbol eller metafor, men det är i helt andra sammanhang.²⁷ Taget för sig är det en för-

²⁶ Här har jag valt texten i B, även om det inte spelar något direkt roll för själva analysen. B avviker något från A som har: *Aff ophowe skapadhe gudh aff alzängo himil oc iordh* (A 155.1–2). A ligger visserligen närmare den normala Vulgatatexten (*In principio creavit Deus celum et terram*), men av några skäl ser jag det som troligt att texten i B är ursprunglig i den fornsvenska Moseboksöversättningen. Dels uppfattas B i allmänhet ligga närmare sin förlaga, medan den ena skrivaren i A som just har skrivit detta stycke gör ändringar av olika slag gentemot sin förlaga (jfr Faymonville 2017:174–176). Det är svårare att förklara att varianten i B skulle ha uppstått ur A, medan varianten i A kan ses som en korrigering i efterhand av detta mycket kända bibelställe. I B-varianten fokuseras genom den ensamma prepositionsfrasen *aff alzengho* att världen är skapad av intet, vilket ju den vidhängande kommentaren också behandlar.

²⁷ Faktiskt gäller Thorells 1955–1959:xxxiii analys av varianter i *Summa theologie* i ett fall just att huvudtexten hade *serra* (’såg’) medan handskrift B hade *securis* (’yxa’), vilket överensstämde med den fornsvenska texten. Det ställe som Thorell uppmärksammade är inte det avsnitt som diskuteras här, och det här aktuella citatet kommer också från en del som inte har *Summa theologie* som entydig källa.

sumbar avvikelse, men ändå lite överraskande, och det skulle inte vara så anmärkningsvärt om det inte förekom fler liknande fall av små lexikala avvikelser mellan de två textdelarna. Nästa exempel kommer från några rader längre ned i Moseboksöversättningen.

Jordhen war än onyt/ toom/ oc myrk/ Onyt for thy/ at enkte wäxte a henne Toom for thy/ at hwarce war skapath få eller folk Mörk for thy/ at hwarce war sool eller stjärnor (A 155.4–8)

I Teologiska utredningar 1 finns ett ställe som korresponderar med denna kommentar innehållsmässigt:

Nw war swa scriwath a iordhinne för at iordhin war onyt oc toom Onyt for thy at mannen gat ey boeth a iordhinne mädhan hon war lukt mz watnom Toom for thy at änkte wäxste aff henne (A 58.16–20)

En närmare jämförelse visar att medan översättningen av själva bibelorden överensstämmer nästan ordagrant så förklaras de båda orden *onyt* och *toom* på ett omkastat sätt i de båda texterna. I Teologiska utredningar 1 är det avsaknaden av människor som gör den *onyt* (*mannen gat ey boeth a iordhinne mädhan hon war lukt mz watnom*), medan bibelöversättningen i stället hänvisar till att den var obevuxen (*enkte wäxte a henne*). När det gäller *toom* så hänvisar Teologiska utredningar 1 till att inga växter växte på jorden (*änkte wäxste aff henne*), medan bibelöversättningen däremot lyfter fram avsaknaden av djur och människor (*hwarce war skapath få eller folk*).²⁸ Förklaringarna är alltså helt omkastade i de båda texterna. Några verser längre fram finns det ytterligare ett exempel på en avvikelse i fråga om bestämningsordet till ordet spegel:

Oc thässa fästona kalladhe gudh himil Oc swa är wordhit aff qwälde oc morphne annar dagher mz thy som för är saght/ at godhe ängla sagho thetta dagxwärke/ först i sinne natwr/ oc sidhan i gudhi som är then skäraste speghel alla sinna gärninga (A 156.7–12)

Innehållet i kommentaren finns antytt på olika sätt i Teologiska utredningar 1 utan att det finns en direkt motsvarande passage, men medan Moseboksöversättningen har *then skäraste speghel* saknas just detta ut-

²⁸ Vid sidan av detta lägger Moseboksöversättningen till ”mörk” till karaktäristiken av jorden i början (*Jordhen war än onyt/ toom/ oc myrk*). Det går utanför bibeltextens standardformulering och jag kan inte se någon förklaring till detta i Teologiska utredningar 1. Där ägnas diskussionen om hur Gud först kunde skapa ljuset och sedan på fjärde dagen solen ganska stort utrymme. I bibelkommentaren, som förklarar mörkret med frånvaro av himlakroppar, kan man kanske se ett exempel på samma slags förenkling som iakttagits i hur den fornsvenska texten återger *Summa theologie*.

tryck i utredningsdelen som däremot har det närliggande *renaste speghel* två gånger (A 33.28, A 35.19) i liknande sammanhang.²⁹

De här sambanden med både tydliga innehållsliga överensstämmelser och uppenbara avvikelser i ordalydelse kan ha olika förklaringar, men de problematiserar relationen mellan de båda texterna. Här vill jag argumentera för en tolkning att Teologiska utredningar 1 inte var utarbetad på svenska när Moseboksöversättningen utfördes utan att stoff och formuleringar lånades in i bibelkommentarerna direkt från översättarens kunskap om den latinska källtexterna som kom att ligga till grund för utredningsdelen. Det skulle i sig inte vara något anmärkningsvärt. En sådan lösning skulle kunna leda till att textskaparen i bibelkommentaren väljer ett visst ord "yxa" för hur han minns källtexten och sedan, när Teologiska utredningar 1 tillkommer genom direkt översättning från latinet, kommer att välja ett annat ord som är en mer tydlig motsvarighet till källtextens ord, vilket i det här fallet skulle kunna vara *ferrum*. De olika valen mellan de semantiskt närliggande uttrycken *renaste* och *skäraste* kanske snarast kan förklaras med att det är olika tidpunkter för översättningen snarare än att källtexten styr det ena hellre än det andra. Omkastningen av vad som gör världen *onyt* och *toom* skulle däremot på samma sätt kunna härröra från hur textskaparen i bibelkommentaren minns fel medan han senare i översättningen i Teologiska utredningar 1 skulle ha följt källan närmare.³⁰ Det här blir dock spekulativt, eftersom vi inte känner till den latinska källtexten bakom dessa avsnitt, och det räcker inte alls för att hävda att delarna har tillkommit i den ordningen, alltså med Moseboksöversättningen först och Teologiska utredningar sedan. I följande avsnitt ska vi därför se närmare på vissa andra data som jag menar talar för en sådan ordning.

²⁹ Eftersom det förekommer lexikal variation mellan Thott 4 4:o och A 1 kan det vara värt att påpeka att båda är överens i fallen med *skäraste* och *renaste*.

³⁰ Man kan också tänka sig det omvända, d.v.s. att översättaren först har utarbetat Teologisk utredningar 1 på svenska, och sedan vid arbetet med Moseboksöversättningen glömt eller låtit bli att kontrollera vad han skrivit i utredningsdelen. Som jag ser det är det mindre sannolikt att översättaren efter en textbunden översättning "glömmer" detta, inte minst med tanke på den överblick över helheten som framträder i de olika bakåtsyftande kommentarerna, jfr fotnot 15. Men det finns alltså andra data som talar för den tolkning jag föreslår.

Framåthänvisningarna i MB 1

Framåthänvisningar är ett karaktäristiskt inslag för i stort sett hela MB 1, d.v.s. utfästelser om att översättaren ska återkomma till ett visst ämne längre fram. Dessa metatextuella kommentarer har främst diskuterats som ett vittnesbörd om översättarens ambition att översätta en större del av Bibeln än den bevarade Moseboksöversättningen, vilket vissa av kommentarerna tycks indikera som omtalar speciella bibelböcker längre fram i Bibeln (Klemming 1848–1855:583, Linton 1941:4–5, Thorell 1955–1959: XXIX). De flesta kommentarer är dock vagt framåtsyftande, alltså av typen ”vilket vi återkommer till senare”. Här ska vi dock granska dem som ett möjligt spår av hur textsamlingen i MB 1 har kommit till och framför allt i vilken ordning dess delar tillkommit. I Tabell 9 visas hur framåthänvisningarna förekommer i hela MB 1.

Som framgår av Tabell 9 uppträder framåthänvisningarna i störst mängd i Teologiska utredningar 1 både i absoluta tal och i förhållande till sidantalet i denna del. Skillnaden mot Första moseboken är markant, och man kan notera att det är först i de sista sidorna av Första moseboken som framåthänvisningar uppträder och sedan ganska sporadiskt i de

Tabell 9. Framåthänvisningar i MB 1 efter Klemming (1848–1855:583, not 12).

Del	Sida i A	Sidantal	Hänvisningar (sida i A)	Antal hänvisningar	Antal hänvisningar per 10 sidor
Historisk översikt	1–28	28		0	0,0
Teologiska utredningar 1	31–150	120	38, 39, 41, 43, 44, 49, 52, 69, 77, 88, 91, 98, 122 (1), 122 (2), 139, 140, 143, 144, 150*	19	1,6
Första moseboken	155–272	118	262, 263, 266, 268	4	0,3
Andra moseboken	275–357	83	309, 333, 343, 356	4	0,5
Tredje moseboken	358–379	22	370, 378	2	0,9
Fjärde moseboken	383–426	44	398, 406, 411, 426	4	0,9
Femte moseboken	427–435	9	434	1	1,1
Teologiska utredningar 2	439–509	71	441 (1), 441 (2), 442, 451, 457, 494	6	0,8

* I Klemmings lista ingår även en kommentar på s. 127, vilken jag dock vill bortse ifrån, se fotnot 32. Klemming uppger också felaktigt s. 149 i stället för s. 150.

följande moseböckerna. I den inledande Historisk översikt saknas de helt. Om MB 1 tillkommit i den ordning de står i handskrifterna, skulle alltså textskaparen först ha börjat använda dessa framåthänvisningar i Teologiska utredningar 1 i ganska hög utsträckning, därefter låtit bli dem i nästan hela översättningen av Första moseboken förutom i slutet, sedan ungefär i samma mängd i resten av MB 1. Kommentarerens språkliga form ger dock en antydning om att det gått till på ett annat sätt.

Ser man på kommentarerna samlat framträder lite olika språkliga lösningar.³¹ Det finns en gemensam kärna av ett inledande anaforiskt, referentiellt ord (t.ex. relativt pronomen "som/vilket" eller liknande) som syftar på något nyss omnämnt, därefter en futural verbfras (t.ex. skall utredas/kommenteras/undersökas) och avslutningsvis ett deiktiskt adverbial som pekar framåt i texten (t.ex. "längre fram"/"senare").

som/vilket ska beskrivas/utredas/kommenteras senare

I Teologiska utredningar 1 uppträder dessa kommentarer ganska jämnt fördelat. Utformningen av dem följer det mönster som beskrivits ovan, men konsekvent även med tillägget "om Gud vill", vilket alltså här tycks vara ett för textskaparen obligatoriskt inslag vid hänvisningar till vad som komma skall.³² Några exempel är:

som sidhan skal sighias/ om gudh wil (A 38.22–23)

som annan stadh skal sighias än gudh wil (A 39.18–19)

wardher mera talath annars stadz än gudh wil (A 52.11–12)

ther wardher sighias tha wi komom til sancti pauli ordh/ eller än för än gudh wil (A 98.14–16)

som annan stadh skal sighias aff än gudh wil (A 122.17–18)

som sidhan skal sighias om gudh wil (A 139. 25–26)

swa som annar stadz skal pröwas / än gudh wil (A 144.29–30)

I Första mosebokens början förekommer inga framåthänvisningar alls, som redan nämnts, utan först i de sista sidorna av denna textdel. Då visar de sig dock i en form som delvis avviker från hur det ser ut i den föregående Teologiska utredningar 1. I de totalt fyra exemplen i slutet av Första moseboken används för det första verbet "prövas" i verbfrasen konsekvent, vilket i den första utredningsdelen bara används i två av de nitton

³¹ Samtliga hänvisningar är återgivna i Bilagor.

³² Ett undantag är den hänvisning på A 127.31 som lyder *swa som scriwas ytermeer i genesy*, vilket jag inte tolkar som en sådan framåthänvisning utan som en allmän hänvisning till Första moseboken.

exemplen. För det andra saknas inslaget ”om Gud vill” helt. De fyra exemplen har följande form:

swa som annarstadh skal pröwas (A 262.19–20)

Swa som främmer meer skal pröwas (A 263.23–24)

swa som sidhan pröwas (A 266.22)

swa som pröwas i hans bokom (A 268.16–17)

När Andra moseboken tar vid saknas åter dessa metatextuella kommentarer en bit in i denna del, men de uppträder sedan vid fyra tillfällen i dess senare del. De har då följande relativt varierade utformning:

Oc kallas gudz son lamb fore the skäl som giwin waro tha wi taladhom om then wädhur som offradhis fore ysaac oc än skulo främmermeer giwas (A 309.8–11)

Aff henne skulo göras särdelis skäl främmermer i bokinne (A 333.5–6)

Oc aff allom thässom wliom wi sighia/ tha wi komom til ezechiel mönster/ ther wiliom wi lika hans hws widh hans mönster (A 343.13–14)

som nw är optald / oc frammeer skulo fulkomplika wt thydhas än gudh wil (A 356.15–16)

Som synes varierar de relativt mycket till formen, men ingen av dem använder verbet *pröwas* som ju helt dominerade i Första moseboken. Vi ser därtill här för första gången, i det fjärde och sista exemplet, det avslutande tillägget ”om Gud vill”, och med detta exempel introduceras ett nytt mönster som sedan faktiskt följs i återstoden av moseböckerna. Samtliga framåthänvisningar i de tre sista moseböckerna innehåller ”om Gud vill”-formeln med bara ett undantag, och detsamma gäller den avslutande Teologiska utredningar 2. De följande exemplen kommer från var sin del i MB 1 från Tredje moseboken och framåt.

Swa som sakt är/ oc mera skal aff sighias än gudh wil (A 378.17–18)

oc swa som pröwas skal än gudh wil (A 398.26–27)

Thz skal främmer sighias än gudh wil (A 434.29–30)

the skulo liwsare göras nidher meer/ än gudh wil (A 451.16–17)

Frågan är då hur man kan förstå bruket och utformningen av framåthänvisningarna. Det relativt stabila mönster vi ser i Teologiska utredningar 1 ser snarare ut som resultat av en process som kan skönjas med Första och Andra moseboken, där det finns en mer prövande tendens, än att textskaparen först skulle ha formulerat sig enligt mönstret i Teologiska utredningar 1, därefter övergett det i början av Moseboksöversättningen och bara gradvis återvänt till det och då i en annan form. Jag vill snarare

hävda att arbetet med det som kom att bli textsamlingen MB 1 har börjat med moseböckerna, samtidigt som översättaren utnyttjade sin kunskap om den latinska källtexten till det som senare skulle bli Teologiska utredningar 1. Någon gång i och med översättningen av Andra moseboken eller senare påbörjades utarbetandet av den del som blev Teologiska utredningar 1. Detta skulle också kunna förklara de lexikala avvikelserna mellan kommentarerna i Bibelöversättningen och Teologiska utredningar 1 som vi såg på i föregående avsnitt. Bibelöversättaren skulle alltså ha formulerat sina interfolierade kommentarer med utgångspunkt i kunskaper om den latinska källtexten, men när sedan Teologiska utredningar 1 utarbetas skulle en mer textnära översättning av källan ha gjorts, vilket i detaljer lett till olika ställningstaganden på ordnivå.

I översättningen av Andra moseboken, kapitel 20, förekommer därtill en framåthänvisning i en kommentar som tycks bekräfta den här kronologin. Kommentaren gäller huruvida synder ärvs, vilket motsägs i kommentaren med undantag för Adams synd, arvsynden.

Än ey födhes syndogher aff syndoghom vtan adams synd Aff henne skulo göras särdelis skäl främmermeer i bokinne (A 333.4–6)

Temat om syndafallet och arvsynden behandlas ingående i den senare delen av Teologiska utredningar 1, särskilt i avsnitt 63 (*Födas alla män med Adams synd?*) och avsnitt 64 (*Födes barn med faders och moders synd?*). Adams synd omnämns även på några ställen i Teologiska utredningar 2, men mer som en del av argumentationen kring andra frågor. Det är i Teologiska utredningar 1 som det görs till ett eget ämne, och det verkar märkligt om det inte är detta som översättaren av Andra moseboken i första hand refererar till i sin hänvisning, som alltså ska komma ”längre fram i boken” (*främmermeer i bokinne*). Det här stöder tanken att översättaren hade den latinska källtexten till Teologiska utredningar 1 (och 2) som utgångspunkt och påbörjade eller genomförde översättningen av dem till fornsvenska först sedan en del, eller möjligen hela, Penta-teuken var översatt.

Sammanfattning om Teologiska utredningar 1

Det finns alltså ett strukturellt och innehållsligt samband mellan Teologiska utredningar 1 och kommentarerna i Första moseboken, och formuleringar återkommer i båda. Däremot finns flera inkongruenser mellan dem på ord- och formuleringsnivå som antyder att den ena inte är tillkommen som en avskrift av den andra, och den tolkning jag föreslår är

att de representerar två olika textskapande processer, där Teologiska utredningar 1 utarbetats på fornsvenska först efter att en del av, eller hela, Moseboksöversättningen varit klar. Översättaren har strött in kommentarer i bibelöversättningen utifrån sina kunskaper om *Summa theologie* och har sedan utarbetat Teologiska utredningar 1 mer direkt från förlagan. En analys av framåthänvisningarna tycks stärka en sådan tolkning, eftersom de i Moseböckerna förekommer först sent i Första moseboken och i varierande form, och gradvis mer stabiliserade i jämförelse med Teologiska utredningar 1, där mönstret är väldigt stabilt och tydligt. Bilden som ges är att översättaren prövat sig fram med detta innan en fast lösning har praktiserats i senare delen av Moseböckerna och i de båda utredningsdelarna.

Slutdiskussion

Slutsatsen av undersökningarna i den här artikeln är att de båda teologiska utredningsdelarna och Moseboksöversättningen bör ha varit utförda av en och samma person som en avsedd helhet. Grundläggande ställningstaganden i översättningen, som att systematiskt utränga bestämmelser om judiska religiösa ritual, tycks följas upp och motiveras i Teologiska utredningar 2, och det finns samstämmigheter mellan Teologiska utredningar 1 och kommentarerna inne i Moseboksöversättningen som är svåra att bortförklara som ett utslag av tillfälligheter. En explicit hänvisning i Teologiska utredningar 2 till Moseboksöversättningen innehåller därtill en utsaga om att det är samma upphovsman till båda texterna. Detta är bara delvis nyheter och delvis endast en bekräftelse av den allmänna uppfattningen i tidigare forskning om en gemensam upphovsman bakom texterna, men det har dock inte ägnats någon egen utredning tidigare. Undersökningen bidrar därmed med en empirisk grund för att tolka sambandet mellan delarna samt ett förtydligande av djupet av detta samband. För att återknyta till de olika alternativen som diskuterades i inledningen, ser MB 1 inte ut som en samlingshandskrift som tillkommit under en tids samlande utan som ett planerat samlingsverk utfört av en textskapare.

Sambandet mellan översättningen och utredningsdelarna i kombination med textskaparens djupa förtrogenhet med *Summa theologie* öppnar för tolkningar av verkets bakgrundshistoria. Tidigare har det antagits att upphovsmannen studerat i Paris och där kommit i kontakt med Thomas undervisning och skrifter, men vi saknar andra uppgifter om

detta (jfr Thorell 1955–1959:XLIV).³³ Det är i alla fall en person som har så ingående kunskap om *Summa theologie* att han kan excerpiera enstaka avsnitt från det omfattande verket för att skapa en ny sammanhållen text-helhet. Wollin (2001, 2009) har argumenterat för att MB 1 skulle vara ett verk av person inom dominikanerorden, och förankringen i *Summa* talar ytterligare för en sådan institutionell bakgrund. Delar av Thomas skrifter var ifrågasatta inom kyrkan efter hans död 1274, tidvis var några av dem till och med bannlysta av biskopen i Paris, men de försvarades av bröder inom dominikanerorden (jfr Roensch 1964, kap. 1, Lowe 2003:59–64). Ju tidigare man tänker sig tillkomsten av MB 1, desto mindre sannolikt blir det att det skulle handla om någon annan ursprungsmiljö än just den dominikanska. Valet av *Summa theologie* som källtext skulle kunna tala för att tillkomsten inföll efter kanoniseringen av Thomas 1325, då han inte längre var ifrågasatt på samma sätt som tidigare. Det sammanfaller ju också med en tid av viss politisk stabilisering i det svenska riket, efter brödrastridernas slut och efter att de inledande konflikterna mellan kungamodern Ingeborg och riksrådet lagt sig (jfr Nordberg 1995:31–41). Att textskaparen avstår från att hänvisa till Thomas som auktoritet eller ange utredningarnas källtext skulle dock kunna tolkas som att man av-siktligt valt att inte framhålla detta under en tid då hans auktoritet ännu var omstridd. Det skulle i sin tur skulle öppna för en tidigare datering. En fördjupad analys av det teologiska innehållet i MB 1 skulle kunna ge tyd-ligare konturer till tolkningen av verkets tillkomst, men det är något som här får lämnas åt fortsatt forskning.

Om de tilltänkta mottagarna av MB 1 kan man säga att de sannolikt ska sökas utanför den krets som hade eller eftersträfvade en etablerad aka-demisk teologisk skolning. Helt uppenbart läste någon med sådana am-bitioner naturligtvis *Vulgata*-översättningen och *Summa theologie* i sina latinska original, eller motsvarande verk, men det ligger också ledtrådar i översättarens metod att sätta in Thomas text i ett lekmannaorienterat sammanhang med undvikande av mer renodlade teologiska begrepps-resonemang. Även bekymren när det gäller ämnen som skulle kunna vara en grogrund för heresi pekar i samma riktning. Samtidigt är ambitions-nivån hög vad gäller det teologiska innehållet och förväntningarna på läsarna höga. I en analys av den modelläsare som konstrueras i Mose-

³³ Enligt en självbiografisk kommentar i Moseboksöversättningen (A 324.21–32) har översättaren varit i Trier, vilket skulle kunna hänga samman med en Parisvistelse men vilket även skulle kunna ha med exempelvis en pilgrimsvandring att göra. Några av de pilgrimsle-der som ingick i Jakobsleden, d.v.s. det nätverk av olika leder som ledde till Santiago de Compostela, passerade Trier norrifrån.

boksöversättningens kommentarer menar jag att de förutsätter en lekmanläsare utan akademisk utbildning som dock antas kunna inta en kritiskt reflekterande position (Pettersson in spe). Utredningsdelarna är mer krävande läsning än bibelöversättningen, men inte heller de ställer några egentliga krav på teologisk skolning, även om de omtalar och förutsätter viss kännedom om olika auktoriteter. Snarare kan man säga att de förmedlar teologisk bildning för en publik som skulle stärkas andligt av det teologiska innehållet men kanske också skulle göras bekant med skolastikens metod och tankegodset hos en jämförelsevis ny teologisk auktoritet. Det handlade inte bara om uppbyggelse utan om kunskaper i teologi i kombination med kunskaper om världens beskaffenhet.

Sannolikt bör den tilltänkta läsekretsen främst sökas i de övre skikten i samhället, men MB 1 avgränsar inte explicit någon särskild målgrupp bland samhällsgrupper, kön eller åldrar, så vitt jag kunnat se. De senaste decenniernas forskning har understrukit att den medeltida kyrkan understödde läsning av Bibeln bland lekmannagrupper och att detta var mycket mer utbrett än vad historieskrivningen tidigare har framhållit (Gow 2012:198–199, François och den Hollander 2017:3, Liere 2014:177–180). Det öppnar för att tänka in en vidare krets av läsare. En jämförelse kan göras med det västnordiska bibelverket som går under beteckningen *Stjórn I*, där det i inledningen sägs att texten riktar sig till kretsen av män kring kungen som inte är latinkunniga (Astås 2009:4, Astås 1987:304–306). MB 1 anger alltså inte på samma sätt någon avsedd mottagare, men kanske kan en närmare analys av bibelkommentarernas innehåll ge ledtrådar om detta. Thorell (1955–1959:XXXIX–XLII) visar på olika intressen som tycks framträda i olika kommentarer, bland annat ett intresse för samhällets organisation och världslig lag och rättskipning. Thorell använder detta som grund för spekulationer om verkets upphovsman, men iakttagelserna bör nog ännu hellre kunna användas för att tolka verkets tilltänkta läsare och funktion. Att diskutera och försöka identifiera någon specifik upphovsman förefaller fruktlöst, men man kan förmodligen komma längre i frågan om vilka avsedda läsare som texten tycks förut-sätta och orientera sig mot. Resultaten från den här undersökning legitimerar – och gör det rentav nödvändigt – att de olika textdelarna i MB 1 studeras samlat i en sådan analys.

Några ord om texternas konkreta tillkomstprocess. Min slutsats av undersökningarna är att textskaparen bakom MB 1 inledde arbetet med själva Moseboksöversättningen snarare än att textsamlingen tillkommit i den följd de står i handskrifterna. Kommentarer i bibelöversättningen skulle då ha baserats på kunskaperna i *Summa theologiæ* och några andra

latinska verk, medan de båda utredningsdelarna skulle ha utarbetats på svenska tidigast under arbetet med de senare delarna av moseböckerna eller efter att Moseboksöversättningen färdigställts.³⁴ Frågan är hur man då ska förstå arrangemanget av de olika delarna som de är bevarade i de båda handskrifterna. Det är lite anmärkningsvärt att det finns en sådan tydlig länkning mellan Femte moseboken och Teologiska utredningar 2 samtidigt som Teologiska utredningar 1 saknar sådan explicit koppling till Första moseboken. Ett sätt att tolka detta skulle kunna vara att upphovsmannen ännu inte arrangerat och integrerat alla textdelar när hans arbete avbröts vid det som nu är slutet av Teologiska utredningar 2. Någon annan än den egentliga upphovsmannen skulle sedan ha placerat delarna i den ordning som de förekommer i de två bevarade textvittnena utan att länka ihop de första två delarna (Historisk inledning och Teologiska utredningar 1) med Moseboksöversättningen på motsvarande sätt. De talrika hänvisningarna framåt och bakåt i verkets delar talar annars för att den som skapade MB 1 ansträngde sig att konstruera en sammanhängande helhet som tydliggjordes för läsaren, men i fråga om de två inledande delarna så brister detta något. Den ”felaktiga” framåthänvisningen om arvsynden (se slutet av analysen av Teologiska utredningar 1 ovan) visar även att det är något oklart med placeringen av denna textdel. Någon full visshet kan vi inte nå om detta, men som jag ser det är det meningsfullt att fortsätta sökandet efter iakttagelser på detaljnivå som kan visa reflexer av texttillblivelseprocessen och fördjupa vår förståelse av den.

Medeltidens bibelarbeten 1 framträder vid en europeisk jämförelse som ett lite egenartat verk i skärningspunkten mellan de vid tiden aktuella akademiska teologiska strömningarna och den våg av folkspråkiga bibelverk som börjar framträda under 1200-talet och blir vitt spridda

³⁴ I tidigare forskning antas att en textskapare först utarbetat hela MB 1 på latin och att det sedan översatts till svenska (Klemming 1848–1855:581, Hesselman 1927:13–18, Thorell 1955–1959:XIV). Ingen sådan förlaga har dock identifierats eller föreslagits, och jag menar att det är mer sannolikt att MB 1 är ett självständigt fornsvenskt verk även om det givetvis är byggt på olika latinska källor och kanske även utnyttjat andra folkspråkiga bibelverk. Sådana produceras på olika språk under medeltiden och det finns ingen särskild anledning att tro att den fornsvenska Moseboksöversättningen inklusive kommentarer som helhet måste gå tillbaka på en enstaka latinsk förlaga. (Jag menar att argumentationen i Hesselman 1927:13–14 inte håller som bevis för detta, vilket jag dock inte kan gå in på här.) Som jag ser det talar kommentarernas karaktär och översättningens metod i stället för att texten är skapad för en folkspråkig publik och inte alls avpassad för en redan latinkunnig läsekrets. Wollin 2001 argumenterar för att förlagan varit en bearbetad version av Vulgata, vilket är en delvis annan fråga, men det faller utanför denna artikel att diskutera. Jag avser att återkomma till detta i en kommande analys av Moseboksöversättningen.

med Guyart des Moulins *Bible historiale* från 1200-talets sista år (Sneddon 1979, Morey 1993). Dessa europeiska bibelverk byggde dock i regel på Petrus Comestors *Historia Scholastica* från sent 1100-tal, som kommenterade och refererade bibeltexten (Morey 1993:8–9, 25). Den fornsvenske textskaparen valde i stället att orientera sin översättning mot ett av samtidens skarpast formulerade teologiska verk, *Summa theologiae*, och ta den tillsammans med Vulgatas bibeltext till sina folkspråkiga läsare. Jag känner inte till någon motsvarighet till detta i övriga Europa, men det måste sägas att det är svårt att få någon fullständig överblick över de medeltida folkspråkiga bibelverken, som bara delvis är utgivna och dessutom ofta varierar kraftigt mellan olika handskrifter.³⁵ Medan den västnordiska *Stjórn I* tydligare är förankrad i historiebibeltraditionen från Comestor och Guyart des Moulins, så visar den fornsvenska texten på en delvis annan väg som ser egen och ny ut.³⁶ Rimligen fanns det föregångare, men det saknas alltså några utpekade exempel.

Jämförelsen med Västnorden är värd att utveckla mer än vad jag har möjlighet att göra här, men några kommentarer bör göras. Den rikt utvecklade fornvästnordiska litteraturen måste ha haft en direkt betydelse för den svenska unionsdelens litterära uppblomstring under första halvan av 1300-talet. Mest uppenbart är det ju i fråga om *Eufemiavisorna* som ju sannolikt utarbetades i anslutning till det norska hovet. Intressant är dock att man för och i den svenska litterära kulturen väljer andra sätt och delvis andra källtexter än i Västnorden, inte bara vad gäller den höviska litteraturen utan mer generellt. Man väljer vers i stället för prosa för både hövisk litteratur och historieskrivning, man väljer en annan källa för sin furstespegel *Konungastyrelsen* i jämförelse med den västnordiska *Konungs skuggsjá* och man väljer alltså en annan modell för sitt bibel-

³⁵ Det förekom andra översättningar av *Summa Theologiae*, men de har en annan karaktär. Översättningen till grekiska riktar sig till den bysantiska teologiska lärda kulturen, jfr Demetracopoulos 2012. En högmedeltysk översättning presenteras och analyseras i Retucci 2010, och den återger liksom den fornsvenska också ett urval ur *Summa Theologiae*, men har en annan inriktning mot ett mer spekulativt teologiskt tänkande.

³⁶ Kleivane 2018:137–138 diskuterar kopplingen mellan främst *Stjórn III* och *Bible historiale* och menar att *Stjórn I* inte lika tydligt knyter an till *Bible historiale* genom sitt vidare bruk av källor och sin mer begränsade omfattning. I jämförelse med den fornsvenska Moseboksöversättningen ligger den dock tydligt närmare den franska traditionen genom det rika bruket av *Historia Scholastica*. Moseboksöversättningen har, enligt Thorells 1955–1959:xxx summering av tidigare forskning, vissa anknytningar till Petrus Comestor men utan att *Historia* utnyttjas systematiskt. Wollin 2001:264–279 visar på sådana korrespondenser och argumenterar för att de härrör ur en för *Stjórn* och MB 1 tidigare gemensam latinsk källa. *Historia Scholastica* har alltså spelat en viss roll för Moseboksöversättningen, men betydligt mer undanskymd än för andra motsvarande folkspråkiga bibelverk.

verk.³⁷ Det ser nästan ut som man medvetet går andra vägar än föregångaren i väst även om man håller sig till samma slags repertoar. Wollin (2001) utforskar i sin brett upplagda analys av *Stjórn* och MB 1 deras gemensamma egenskaper och argumenterar utifrån analyser att de å ena sidan utgör två tydligt separata projekt (ingen av dem en översättning av den andre) men att de å andra sidan tillkommit inom en gemensam dominikansk ram och med gemensam latinsk bibelkälla. Den institutionella inramningen vill jag inte argumentera emot, men skillnaderna mellan de båda bibelverken väcker ändå frågor. Något gör att man med MB 1 väljer en annan väg, när man kanske enklare kunde ha utnyttjat de västnordiska bibeltexterna, så som man under 1400-talet översätter olika berättande texter mellan de nordiska språken. Att man inte skulle ha känt till de västnordiska texterna är knappast sannolikt. Eftersträvade man en skillnad från det västnordiska exemplet, eller blev det bara så på grund av att man av tradition anslöt till olika kulturkretsar med olika lösningar som följd? Flera förklaringar är möjliga, och analysen behöver fördjupas på olika sätt. Att vi med större säkerhet kan säga att textsamlingen i *Medeltidens bibelarbeten 1* – åtminstone vad gäller de teologiska utredningarna och Moseboksöversättningen – har utarbetats som ett sammanhållet verk ger dock bättre förutsättningar att förstå MB 1 för sig och dess plats i den fornsvenska och nordiska texthistorien.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Köpenhamn

Det Kongelige Bibliotek, Thott 4 4:o

Stockholm

Kungliga biblioteket, A 1

Tryckta och elektroniskt publicerade källor

A = Köpenhamn, Det Kongelige Bibliotek, Thott 4 4:o, utgiven i Klemming 1848–1855. Digitalt tillgänglig på [www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/dan\(190408\)](http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/748/dan(190408))

³⁷ För en översikt över de fornsvenska verken, se Larsson 2010. Särskilt intressant i sammanhanget är att den fornsvenska *Konungastýrelsen* är en översättning av Egidius Romanus *De regimine principe*, som tillkommer i Paris omkring 1280, straxt efter Thomas tid i Paris och hans arbete med *Summa*.

- Astås, R. (1987): *Et bibelverk fra middelalderen. Studier i Stjórn. Bind 1–2*, Novus forlag, Oslo.
- Astås, R. (2009): *Stjórn. Tekst etter håndskriftene. Del I–II*, Riksarkivet, Oslo.
- B = Stockholm, Kungliga biblioteket, A 1, utgiven i Thorell 1955–1959. Digitalt tillgänglig på www.manuscripta.se/ms/100201 (190408)
- Collijn, I. (1924–1931): *Acta et processus canonizacionis Beate Birgitte. Efter Cod. A 14 Holm., Cod. Ottob. Lat. 90 o. Cod. Harl. 612 med inledning, person- och ortregister utg. av Isak Collijn*, Svenska fornskriftssällskapet, Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Demetracopoulos, J. A. (2012): "The Influence of Thomas Aquinas on Late Byzantine Philosophical and Theological Thought: à Propos of the *Thomas de Aquino Byzantinus* Project". *Bulletin de Philosophie médiévale* 54, s. 101–124.
- Faymonville, L. (2017): "Om variationen i Codex Thott 4 4:o – ett tolkningsförslag". *Arkiv för nordisk filologi* 132, s. 153–178.
- François, W. och den Hollander, A. (2017): *Vernacular Bible and Religious Reform in the Middle Ages and Early Modern Era*, Peeters, Leuven – Paris – Bristol.
- Gow, A. C. (2012): "The Bible in Germanic". R. Marsden och E. A. Matter (red.), *The New Cambridge History of the Bible. From 600 to 1450*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 198–216.
- Hesselman, B. (1927): *Språkformen i MBI eller fem Mose böcker på svenska, tolkade och utlagde vid medlet av 1300-talet*, Almqvist & Wiksell, Uppsala / Otto Harrassowitz, Leipzig.
- Härneshög, I. (2017): "Innehåll och struktur i den inledande texten i Medeltidens bibelarbeten 1", opubl. kandidatuppsats, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet, Stockholm.
- Johansson, Karl G. (2010): "The Birgittines and the Bible. On the Use of the Pentateuch Paraphrase at Vadstena Abbey". C. Gejrot, S. Risberg och M. Åkestam (red.), *Saint Birgitta, Syon and Vadstena. Papers from a Symposium in Stockholm 4–6 October 2007*, Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm, s. 188–199.
- Kihlström, B. (1958): *Den kateketiska undervisningen i Sverige under medeltiden*, Almqvist & Wiksell, Lund.
- Kirby, I. (1976): *Bible Translation in Old Norse*, Librairie Droz, Geneva.
- Kleivane, E. (2018): "There is More to *Stjórn* than Biblical Translation". K. G. Johansson & E. Kleivane (red.), *Speculum septentrionale. Konungs skuggsjá and the European Encyclopedia of the Middle Ages*, Novus forlag, Oslo, s. 115–147.
- Klemming, G. (1848–1855): *Svenska medeltidens bibelarbeten. Bd 1*, Svenska fornskriftssällskapet, Norstedt, Stockholm.
- Larsson, I. (red) (2010): *Den medeltida skriftkulturen i Sverige. Genrer och texter*, Sällskapet Runica et mediævalia, Stockholm.
- Liere, F. A. van. (2014): *An Introduction to the Medieval Bible*, Cambridge University Press, New York.

- Linton, O. (1941): "Medeltida bibeltolkning. Anteckningar till 'Fem Mose Böcker på svenska, tolkade och utlagde vid medlet af 1300-talet'". *Festskrift utgiven av teologiska fakulteten i Uppsala 1941 till 400-årsminnet av Bibelns utgivande på svenska 1541*, A.-B. Lundequistska bokhandeln, Uppsala / Otto Harrassowitz, Leipzig, s. 1–25.
- Ljunggren, K. G. (1932): *Studier över förhållandet mellan verbalpartikel och verb i fornsvenskan*, Gleerups, Lund.
- Lowe, E. (2003): *The Contested Theological Authority of Thomas Aquinas. The Controversies between Hervaeus Natalis and Durandus of St. Pourcain, 1307–1323*, Routledge, New York – London.
- MB 1 = Klemming 1848–1855, Thorell 1955–1959
- Morey, J. H. (1993): "Peter Comestor, Biblical Paraphrase, and the Medieval Popular Bible". *Speculum* 68, s. 6–35.
- Nordberg, M. (1995): *I kung Magnus tid. Norden under Magnus Eriksson 1317–1374*, Norstedts förlag, Stockholm.
- Óskarsdóttir, S. (2007): "Heroes or Holy People? The Context of Old Norse Bible Translations". V. Johanterwage & S. Würth (red.), *Übersetzen in skandinavischer Mittelalter*, Fassbaender, Wien, s. 107–121.
- Pettersson, J. (2009): *Fri översättning i det medeltida Västnorden*, Institutionen för nordiska språk, Stockholm.
- Pettersson, J. (in spe.): "Saving the Readers from the Bible. Bible Translations in the Middle Ages". Accepterat bidrag till konferensvolymen *The XI Cardiff Conference on the Theory and Practice of Translation in the Middle Ages, The Medieval Translator: Medieval Translations & and Their Readership*.
- Piltz, Anders. (1986): "Magister Mathias of Sweden in his Theological Context. A Preliminary Study". M. Asztalos (red.), *The Editing of Theological and Philosophical Texts from the Middle Ages*, Almqvist & Wiksell, Stockholm, s. 137–160.
- Retucci, F. (2010): "Heinrich Seuse, Thomas von Aquin und die 'Summa Theologiae Deutsch'". *Recherches de théologie et philosophie médiévales* 77:2, s. 283–297.
- Robinson, D. (2001): "Free translation". M. Baker (red.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (2:a uppl.), Routledge, London – New York, s. 87–90.
- Roensch, F. J. (1964): *Early Thomistic School*, The Priory Press, Dubuque, Iowa.
- Sneddon, C. R. (1979): "The 'bible du XIIIe siècle'. Its medieval public in the light of its manuscript tradition". W. Lourdeaux och D. Verhelst (red.), *The Bible and Medieval Culture*, Leuven University Press, Leuven, s. 127–140.
- ST = *Summa theologiae*.
- Summa theologiae*, Thomas av Aquino, Editio Leonina, Romae (1888–1906). Digital utgåva genom Corpus Thomisticum, <http://www.corpusthomisticum.org/index.html> [tillgänglig 190126].
- Thorell, O. (1955–1959): *Fem moseböcker på fornsvenska enligt Cod. Holm. A 1*, Svenska fornskriftsällskapet, Almqvist & Wiksell, Uppsala.

- Torrel, J.-P. 2005. *Saint Thomas Aquinas. Volume 1. The Person and His work. Revised Edition. Translated by Robert Royal* (franskt original 1993), The Catholic University of America Press, Washington, D.C.
- Widmark, G. (2001): *Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan. Urtid. Runtid. Riddartid*, Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala.
- Wollin, L. (2001): "Stjórn och Pentateukparafrasen. Ett samnordiskt dominikanprojekt i högmedeltiden?". *Arkiv för nordisk filologi* 116, s. 221–299.
- Wollin, L. (2002): "Translations and interference by translation in Old Nordic II: Old Swedish and Old Danish". O. Bandle m.fl. (red.), *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Volume 1*, s. 1005–1014.
- Wollin, L. (2003): "Swedish and Swedish. On the origin of diglossia and social variation in the Swedish language". K. Braunmüller & G. Ferraresi (red.), *Aspects of Multilingualism in European Language History*, Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, s. 145–171.
- Wollin, L. (2009): "Textframställning och genrer i nordisk medeltid. Originalproduktion – efterbildning – översättning". H. Lehti-Eklund (red.), *Språket i historien – historien i språket*, Folkmålsstudier 47, Helsingfors, s. 231–258.
- Wollin, L. (2015): "Chivalry and the Scriptures". O. Ferm m.fl. (red.), *The Eufemiasvisor and Courtly Culture. Time, Texts and Cultural Transfer. Papers from a Symposium in Stockholm 11–13 October 2012*, Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm, s. 255–272.

Bilagor

Nedan presenteras översikter och katalogiska uppgifter om Teologiska utredningar 1 och 2 samt framåthänvisningarna i MB 1.

Innehållet i Teologiska utredningar 1

Tabell 10. Översikt över innehåll i Teologiska utredningar 1 i MB 1, källavsnitt i *Summa theologie* (ST), sida i respektive utgåva, antal ord i källavsnittet (ST) respektive den fornsvenska texten samt återgivningskvot (ord i måltext/ord i källtext).

Avs.	Rubrik enligt Thorell (1959:XLVII–XLVIII)	Del i ST	Questio: Articulus	Sid. i B (A 1)	Sid. i A (Thott 4)	Antal ord i ST**	Antal ord i A ***	Återgiv- nings- kvot
1	Huru blev världen till?			23.5– 23.15	31.1–15		125	
2	Vad gjorde Vår Herre innan han skapade världen?			23.16– 25.17	31.15– 34.12		795	
3	Kunde Vår Herre skapa en ängel före lekamliga ting? Var kunde dessa änglar vara, innan himmel och jord blev till?			25.18– 26.19	34.12– 35.21		375	
4	Skapade Gud hela sin skapelse på en gång eller under sex dagar?			26.20– 27.19	35.22– 36.27		340	
5	Är det en eller flera världar? Kunde Gud skapa flera världar?			27.20– 27.31	36.28– 37.9		125	
6	I vilket syfte skapade Gud världen?			27.32– 28.11	37.10– 37.21		100	
7	Varför säger icke Moses uttryckligen andliga och lekamliga ting?			28.12– 28.27	37.22– 38.11		190	
8	Vad håller uppe himmel och jord? Himmeln är det femte elementet; jorden, vattnet, luften och elden			28.28– 30.17	38.12– 40.13		615	
9	Hur många är himlarna?			30.18– 31.21	40.14– 41.28		430	
10	Är himlarna levande eller ej?			31.22– 34.6	41.29– 44.31		875	

Avs.	Rubrik enligt Thorell (1959:XLVII–XLVIII)	Del i ST	Questio: Articulus	Sid. i B (A 1)	Sid. i A (Thott 4)	Antal ord i ST**	Antal ord i A ***	Återgiv- nings- kvot
11	Vilken makt har himla- kropparna över människans födelse? Gud giver själen fri vilja			34.7– 35.30	45.1– 47.5		605	
12	Huru Gud skilde mörkret och ljuset, solens ljus skapat före solen			35.31– 37.25	47.6– 49.14		630	
13	När skildes änglarna åt?			37.26– 38.22	49.15– 50.18		320	
14	Vilken var Lucifers första synd och de andra änglarnas synd?			38.23– 40.4	50.19– 52.12		515	
15	Varför kallade Vår Herre ljuset dag och mörkret natt?			40.5– 41.1	52.13– 53.15		315	
16	Vart föll de onda änglarna?			41.1– 41.20	53.16– 54.6		195	
17	Hur förstår änglarna var- andras vilja eller hur samtalar de?			41.21– 43.13	54.7– 56.9		595	
18	Hur talar de utan lekamen?			43.14– 44.3	56.10– 57.4		250	
19	Vad är det för ett fäste, som Gud kallade himmel?			44.4– 44.28	57.5– 58.2		255	
20	Tredje skapelsedagen skilde Vår Herre vatten och land			44.29– 45.22	58.3– 59.2		270	
21	Skapade Gud skadliga växter före Adam?			45.23– 46.19	59.3– 60.8		345	
22	Varför skapade Gud sol, måne och alla stjärnor på fjärde dagen?			46.20– 47.28	60.9– 62.8		545	
23	Planeternas gång. Summa I 68:1–70:1 i 44.4–48.4			47.29– 48.30	62.9– 63.9		300	
24	Skottdagen			48.31– 50.21	63.10– 66.24		970	
25	Domedagen			51.22– 52.6	66.24– 67.13		190	
26	De sju planeterna och dagarnas namn			52.7– 54.10	67.14– 69.29		685	
27	Romarnas namn på veckodagarna			54.11– 55.28	69.29– 71.26		535	

Avs.	Rubrik enligt Thorell (1959:XLVII–XLVIII)	Del i ST	Questio: Articulus	Sid. i B (A 1)	Sid. i A (Thott 4)	Antal ord i ST**	Antal ord i A ***	Återgiv- nings- kvot
28	Femte dagen: fiskar och fåglar skapas, de fyra elementen	I	71:1	55.29– 57.15	71.27– 73.25	750	560	0,75
29	Sjätte dagen skapade Vår Herre alla djur på jorden 57.15–57.21; Varför välsignade Gud endast fiskar och fåglar? 57.22–58.7; Varför skapade inte Gud människan efter sitt släkte och kön? 58.8–58.14; Skapade Gud skade-djur, innan Adam syndade? 58.15–59.5	I	72:1	57.15– 59.2	71.26– 75.24	815	555	0,68
30	Skapades Adams själ förr än hans kropp?	I	90:4	59.2– 60.13	75.25– 77.15	620	480	0,77
31	Av vad var Adams kropp skapad? Hans kropp har del av alla elementen.	I	91:1	60.14– 62.29	77.16– 80.15	715	865	1,21
32	Är mannens kropp skapad på ett förnuftigt sätt?	I	91:3	62.29– 66.3	80.16– 84.14	890	1145	1,29
33	Borde kvinnan skapas samtidigt som mannen? Varför skapades kvinnan?	I	92:1	66.4– 68.5	84.15– 86.30	655	720	1,10
34	Varför var kvinnan skapad av mannen, av hans sida och revben?	I	92:2	68.6– 69.9	86.31– 88.5	425	355	0,84
35	[Varför var kvinnan skapad av mannens sida och revben?]*	I	92:3	69.9– 71.19	88.6– 91.2	490	855	1,74
36	Kunde Adam se vår Herres gudom, innan han syndade?	I	94:1	71.19– 73.1	91.3– 92.29	770	525	0,68
37	Hade Adam kunskap om allt?	I	94:3	73.1– 73.30	92.30– 93.32	610	295	0,48
38	Kunde icke någon bringa Adam eller någon man eller kvinna på fall, om han icke hade syndat?	I	94:4	73.31– 75.28	94.1– 96.17	650	745	1,15
39	Hade den förste mannen och alla efter honom haft makt över djuren, om icke synden hade hindrat?	I	96:1	75.28– 78.9	96.18– 99.17	680	850	1,25

Avs.	Rubrik enligt Thorell (1959:XLVII–XLVIII)	Del i ST	Questio: Articulus	Sid. i B (A 1)	Sid. i A (Thott 4)	Antal ord i ST**	Antal ord i A ***	Återgiv- nings- kvot
40	Gjorde Gud mannen till herre över alla skapade varelser?	I	96:2	78.10– 79.1	99.18– 100.13	295	250	0,85
41	Hade alla män blivit födda som jämlikar i storlek och styrka, förstånd och rättrådighet?	I	96:3	79.1– 80.14	100.14– 102.2	470	475	1,01
42	[Var människans natur ej värdigare än änglarnas natur är innan han syndade?]	I	96:4	80.14– 81.16	102.2– 103.10	480	365	0,76
43	Skulle mannen lida döden, om han ej syndat?	I	97:1	81.17– 82.28	103.11– 104.30	500	460	0,92
44	Kunde han känna någon kroppslig smärta av svärd eller eld?	I	97:2	82.29– 83.11	104.31– 105.16	340	160	0,47
45	Behövde mannen mat, innan han syndade?	I	97:3	83.11– 84.11	105.17– 106.27	545	390	0,72
46	Gjorde livets träd i paradiset och dess frukt mannen odödlig?	I	97:4	84.11– 86.8	106.28– 109.5	530	670	1,26
47	Skulle människosläktet ökas genom att en människa födes av en annan, om mannen icke hade syndat?	I	98:1	86.9– 87.8	109.6– 110.12	495	355	0,72
48	Hur skulle människosläktet då ökas?	I	98:2	87.9– 89.8	110.13– 112.28	835	710	0,85
49	Hade de barn, som då blivit födda, haft fullkomlig kraft att styra sina lemmar?	I	99:1	89.9– 90.34	112.29– 115.3	555	670	1,21
50	[Notiser om barnafödande utan disputation]			[91.1– 91.6]*	115.4– 115.9	0	55	0,00
51	Föddes alla då så rättrådiga som fader och moder?	I	100:1	91.6– 92.4	115.10– 116.18	365	365	1,00
52	Skulle ingen människa synda, om Adam icke hade syndat, innan han födde sin förste son?	I	100:2	92.5– 93.16	116.19– 118.6	555	490	0,88

Avs.	Rubrik enligt Thorell (1959:XLVII–XLVIII)	Del i ST	Questio: Articulus	Sid. i B (A 1)	Sid. i A (Thott 4)	Antal ord i ST**	Antal ord i A ***	Återgiv- nings- kvot
53	Skulle Adams avkom- lingar, om han icke hade syndat, födas med alla insikter?	I	101:1	93.17– 94.30	118.7– 119.30	340	520	1,53
54	Hade de då genast fullt förstånd	I	101:2	94.31– 95.16	119.31– 120.22	315	215	0,68
55	Var ligger paradiset?	I	102:1	95.17– 99.13	120.23– 125.12	765	1360	1,78
56	Var paradiset rätt boning för mannen?	I	102:2	99.14– 101.13	125.13– 127.26	695	675	0,97
57	Varför sattes mannen i paradiset till att vakta det och arbeta?	I	102:3	101.14– 102.18	127.27– 129.5	270	385	1,43
58	Varför skapade ej Vår Herre Adam i paradiset?	I	102:4	102.18– 103.1	129.6– 129.24	240	165	0,69
59	Är mannens syndastraff skäligt?	II:2	164:2	103.1– 108.28	129.25– 136.23	1525	2020	1,32
60	Var det lämpligt, att Gud lät fresta mannen?	II:2	165:1	108.29– 110.16	136.24– 138.23	455	580	1,27
61	Var Adams och Evas synd störst av alla synder?	II:2	163:3	110.17– 111.22	138.24– 140.9	395	450	1,14
62	Vilkendera syndade mest, Adam eller Eva?	II:2	163:4	111.23– 112.21	140.10– 141.17	515	350	0,68
63	Födas alla män med Adams synd?	II:1	81:1	112.22– 113.31	141.18– 143.4	950	455	0,48
64	[Födes barn med faders och moders synd?]			[113.31– 114.6]*	143.5– 143.16		105	0,00
65	Var varje synd av mannen i paradiset en dödssynd?	II:1	89:3	114.7– 117.17	143.17– 147.23	680	1185	1,74
66	Om Eva ensam hade syndat, hade vi då fått behålla paradiset?	II:1	81:5	117.18– 119.16	147.24– 150.7	505	700	1,39

* Dessa avsnitt saknas som egna avsnitt i Thorell (1955–1959:XLVII–XLVIII).

** Beräkningen av antal ord har utgått från den digitala utgåvan av Editio Leonina på Corpus Thomisticums webbplats <http://www.corpusthomisticum.org/sth0000.html>. Antal ord bör ses som ungefärligt och det är avrundat till närmaste 5-tal.

*** Beräkningen av antal ord har utgått från den digitala utgåvan av Klemming 1848–1855 på Fornsvenska textbanken. Antal ord bör ses som ungefärligt och avrundning har gjorts nedåt till närmaste 5-tal.

Innehållet i Teologiska utredningar 2

Tabell 11. Översikt över innehåll i den andra teologiska utredningen i MB 1, källavsnitt i *Summa Theologie* (ST), sida i respektive utgåva, antal ord i källavsnittet (ST) respektive den fornsvenska texten samt återgivningskvot (ord i måltext/ord i källtext).

Avs.	Rubrik enligt Thorell (1959:XLIX)	Del i ST	Questio: Articulus	Sid. i B (A 1)	Sid. i A (Thott 4)	Antal ord i ST**	Antal ord i A ***	Återgiv- nings- kvot
1.	Var Mose gamla lag god?	II:1	98:1	336.32– 339.18	439.1– 442.19	975	770	1,27
2.	Gav Gud själv den gamla lagen?	II:1	98:2	339.19– 341.7	442.20– 444.22	596	606	0,98
3.	Framsade Vår Herre själv denna lag eller Guds änglar?	II:1	98:3	341.7– 342.15	444.23– 446.7	415	542	0,77
4.	Borde denna lag givas endast åt judarna eller åt hela människo-släktet?	II:1	98:4	342.16– 345.19	446.8– 450.5	1104	760	1,45
5.	Var alla män före Vår Herres födelse skyldiga att hålla den rätt och lag, som Gud gav judarna?	II:1	98:5	345.20– 348.7	450.6– 453.14	942	494	1,91
6.	Var det lämpligt att giva den gamla lagen i Mose tid?	II:1	98:6	348.8– 350.8	453.15– 455.32	722	584	1,24
7.	Är alla Guds budord ett budord?	II:1	99:1	350.9– 351.19	456.1– 457.20	458	457	1,00
8.	Är Vår Herres budord flera än tio?	II:1	100:5	351.19– 356.20	457.21– 463.20	1730	1455	1,19
9.	Är någon man fritagen från att lyda något Vår Herres budord?	II:1	100:8	356.21– 361.12	463.21– 469.12	1630	887	1,84
10.	Var sådana offer, som Vår Herre pålade Israels söner i judarnas lagar, skäligen påbjudna?	II:1	102:3	361.12– 370.23	469:13– 481.8	440	2725	1,26
11.	Finns förnuftiga skäl till att Vår Herre påbjöd sådana helgedomar i de gamla lagarna och sådan gudsdyrkan?	II:1	102:4	370.24– 386.20	481.9– 500.22	5443	4297	1,27
12.	Fanns det förnuftiga skäl till judarnas reningar och sakrament?	II:1	102:5	386.21– 393.19	500.23– 509.12	2425	5614/ 3530*	0,43/ 0,71*

* Den fornsvenska texten återger inte avslutningen av denna artikel, nämligen Gensvar till invändning 6–10. Beräkningarna visar dels den latinska texten i sin helhet, dels (efter sned-

streckt) den latinska texten fram till det textavsnitt som översättaren återger (Gensvar till invändning 5). Se diskussion i analysen i avsnittet om Teologiska utredningar 1.

** Beräkningen av antal ord har utgått från den digitala utgåvan av Editio Leonina (1888) på Corpus Thomisticums webbplats <http://www.corpusthomaticum.org/sth0000.html>. Beräkningen bör ses som ungefärlig och är avrundad till närmaste 5-tal.

*** Beräkningen av antal ord har utgått från den digitala utgåvan av Klemming 1848–1855 på Fornsvenska textbanken. Avrundning har gjorts nedåt till närmaste 5-tal.

Framåthänvisningar i MB 1

Teologiska utredningar 1: som sidhan skal sighias/ om gudh wil (A 38.22–23); som annan stadh skal sighias än gudh wil (A 39.18–19); Aff them skal meer sighias främmer än gudh wil (A 41.15–16); som främmer mer skal sighias än gudh wil (A 43.2); som främmeer skal sighias än gudh wil (A 44.6–7); swa som pröwas mangom androm stadh om främmer än gudh wil (A 49.13–14); wardher mera talath annars stadz än gudh wil (A 52.11–12); swa som annan stadh skal sighias än gudh wil (A 69.6–7); thz skal annan stadz sighias än gudh wil (A 77.4–5); som sidhan skal sighias än gud wil (A 88.16–17); oc skal thz annars stadz sighias hwath them skil än gudh wil (A 91.25–26); ther wardher sighias tha wi komom til sancti pauli ordh/ eller än för än gudh wil (A 98.14–16); som annan stadh skal sighias aff än gudh wil (A 122.17–18); som meer skal annars stadz sighias än gudh wil (A 122.23–24); som sidhan skal sighias om gudh wil (A 139. 25–26); Oc skal thz liwsare wardha nidhermeer sakt än gudh wil (A 140.8–9); thz skal sighias fram meer / än gudh wil (A 143.15–16); swa som annar stadz skal pröwas / än gudh wil (A 144.29–30); Swa som annan stadh skal sighias än gudh wil (A 150.1). **Första moseboken:** swa som annarstadh skal pröwas (A 262.19–20); Swa som främmer meer skal pröwas (A 263.23–24); swa som sidhan pröwas (A 266.22); swa som pröwas i hans bokom (A 268.16–17). **Andra moseboken:** Oc kallas gudz son lamb fore the skäl som giwin waro tha wi taladhom om then wädhur som offradhis fore ysaac oc än skulo främermeer giwas (A 309.8–11); Aff henne skulo göras särdelis skäl främmermer i bokinne (A 333.5–6); Oc aff allom thässom wiliom wi sighia/ tha wi komom til ezechiel mönster/ ther wiliom wi lika hans hws widh hans mönster (A 343.13–14); som nw är optald / oc frammeer skulo fulkomplika wt thydhas än gudh wil (A 356.15–16). **Tredje moseboken:** Thässe ordh skulo thydas än gudh wil/tha wi komom til sancti pauli ordh/ ther som han sigher hurw bisco-per skal wara vtan last (A 370.31–371.2); Swa som sakt är/ oc mera skal aff sighias än gudh wil (A 378.17–18). **Fjärde moseboken:** oc swa som pröwas skal än gudh wil (A 398.26–27); som annan stadh skal sighias/ än

gudh wil (A 406.25–26); som sidhan skal sighias/ tha alle natbolstadha skulo optälias fra egipto/ oc til chanaan land/ än gudh wil (A 411.31–412.1); som tha skal sighias/ tha wi ther komom/ än gudh wil (A 426.21–23). **Femte moseboken:** Thz skal främmer sighias än gudh wil (A 434.29–30). **Teologiska utredningar 2:** swa som främmer skal sighias än gudh wil (A 441.8–9); Swa som tha skal sighias tha wi komom til sacramentith än gudh wil (A 441.14–16); swa som sidhan skal sighias än gudh wil (A 442.25); the skulo liwsare göras nidher meer/ än gudh wil (A 451.16–17); thz wardher annarstadz sakt än gudh wil (A 457.19–20).